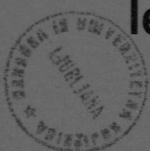

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXXIV – leto 1988/89 – št. 7–8

Jezik in slovstvo

Letnik XXXIV, številka 7 – 8

Ljubljana, maj 1988/89

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številki).

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani.

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Uredniški odbor: Aleksander Skaza (glavni in odgovorni urednik), Marko Juvan, Andrijan Lah (slovenska slovstvena zgodovina), Tone Pretnar (primerjalna slavistika), Hermina Jug-Kranjec (slovensko jezikoslovje), Alenka Šivic-Dular (primerjalno slovansko jezikoslovje) in Boža Krakar-Vogel (didaktika jezika in književnosti).

Lektor in korektor: Alenka Logar-Pleško.

Tehnični urednik: Andrej Verbič

Svet časopisa: Marjeta Vas ič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved, Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki.

Fotostavek: Studio Vojc, Ljubljana.

Tisk: Zupančič, Ljubljana.

Opremila inž. Dora Vodopivec.

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265.

Letna naročnina 10.000 din, polletna 5000 din, posamezna številka 1250 din.

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 2000 din.

Za tujino celoletna naročnina 40.000 din.

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Revijo gmotno podpirajo Kulturna skupnost SRS, Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje.

Naklada 2400 izvodov.

Po mnenju Sekretariata za informacije SRS, št. 43-544/83 je revija oproščena plačila temeljnega davka od prometa proizvodov.

Vsebina sedme in osme številke

Razprave in članki

- 161** *Tone Pretnar*, Inovativnost in tradicionalnost verznega oblikovanja v Mickiewiczevih in Prešernovih programskih besedilih in orientalnih oblikah
- 170** *Zinka Zorko*, Narečna podoba mariborskega predmestja

Razgledi

- 179** *Miha Javornik*, Dialog, dialogizacija in karnevalsko sprejemanje sveta
- 183** *Olga Kunst Gnamuš*, Pragmatika kot jezikoslovna veda

Metodične izkušnje

- 192** *Janko Čar*, Razvrstitev stavčnofonetičnih prvin v umetnostnem besedilu glede na teorijo in interpretacijo

Ocene in poročila

- 197** *Vita Žerjal*, Literarnozgodovinski članki v zborniku Obdobja 8
- 200** *Josip Lisac*, Baudouin de Courtenay, Nadiško narečje in nadiška folklor
- 7-8/III.** *Jurij Rojs*, Zborovanje rusistov v Beogradu

Tone Pretnar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 801.6:929 Mickiewicz A. : 929 Prešeren F.

INOVATIVNOST IN TRADICIONALNOST VERZNEGA OBLIKOVANJA V MICKIEWICZEVIH IN PREŠERNOVIH PROGRAMSKIH BESEDILIH IN ORIENTALNIH OBLIKAH

1. Uvodna pojasnila in omejitve

Kot vsako ugotavljanje in obravnavanje tradicionalnih in inovativnih prvin v konkretnem umetniškem delu (ali vrsti umetniških stvaritev) izhaja tudi tole iz tehle splošno literarno- in umetniškozgodovinskih dejstev:

¹⁰ že v izhodiščih pristaja na pojmovanje umetnosti kot posebnega zgodovinskega in oblikovalnega procesa, v katerem je mogoče izbranemu delu (ali delom) določiti mesto in pomen predvsem v stiku z istovrstnimi (ali podobnimi) sočasnimi, zgodnejšimi ali poznejšimi dejanji;

²⁰ verzno in kritično izrazilo v tem procesu ali ohranja pomen iz izročila, ga modificira in nadgrajuje, ali pa zamenjuje in celo degradira;

³⁰ verzno in kitično izrazilo v programskih besedilih in novo uvedenih pesniških oblikah izpostavlja umetniški program s tem, da navaja ali modificira produktivne vzorce iz izročila ali uvaja nove oblike, pri čemer jih lahko podomačuje ali opozarja na njihovo nenavadnost, tujstvo.

Gradivo tega spisa je omejeno na Mickiewiczeva in Prešernova programska besedila (*Romantyczność, Nova pisarija*) in orientalne oblike (Mickiewiczeva kasida *Farys*, Prešernove *Gazele*).

2. Ravnanje z verzom in kitico v Mickiewiczevi *Romantyczności* in Prešernovi *Novi pisariji*

Obema programskima besediloma sta skupni verzna ureditev in dialoška zgradba, znotraj katere sta skupna tudi tipizirana sogovornika, ki kot zagovornika nasprotujočih si umetnostnih nazorov stopata v programski spor: racionalistični razsvetljenec (*starzec z okiem i szkielekiem*, 'starec z očesom in stekelcem' pri Mickiewiczzu, *Pisar* pri Prešernu) je ob romantičnem ustvarjalcu (lirskim *ja*, 'jaz' pri Mickiewiczzu, *Učencu* pri Prešernu) glasnik sicer trdnega, »objektivnega« sprejemanja sveta, ki pa se za tedanje umetniško ustvarjanje izkaže kot nezadostno.

Kljub navedenim besedilnousmerjevalnim podobnostim ravnata v programskih besedilih poljski in slovenski romantik z dialogom ter verznimi in kitičnimi sredstvi vsak po svoje in se že s tem vsak po svoje odzivata tako na domače slovstveno izročilo kot na tedanje pesniško iskanje.

2.1. Mickiewiczu je bila v duhu tedanje romantične baladike (pesem *Romantyczność* je po vrsti druga besedilna enota njegove prve pesniške knjige *Ballady i romanse* ‚Balade in romace‘ iz leta 1822) za nazorski dialog ob programskem motu iz Shakespeara, ki vzpostavlja konflikt med čutnim in duhovnim svetom, potrebna tipično baladna predzgodba, ki se po verzni in kitični oblikovanosti razlikuje od njega, čeprav vanj uvaja, in katere funkcija je: priklicati v spomin arhaično ljudsko pesemsko oblikovanje; baladna predzgodba je razdeljena v dva dela, ki se tudi po verzni in pesemski organizaciji razlikujeta med seboj: v prvem delu, ki na način nagovarjanja brez odziva oblikuje »drugačnost« baladne junakinje in s tem izraža nemožnost dialoga med njo in objektivnim svetom ter vsebuje trinajst verzov, si v dveh odstavkih sledijo takole rimane tipične poljske zlogovne verzne oblike:

verzi 1–7: 5a	verzi 8–13: 7a
5b	7a
8a	8b
10 (5 + 5) b	7c
8c	10 (5 + 5) b
8c	8a
5b	

V naslednjih tridesetih verzih – v monologu baladne junakinje, ki povzema Lenorino zgodbo – se v umetelno rimano šestvrstičnico in tradicionalno prestopno ali oklepajoče rimane štirivrstičnice povezujejo zlogovni verzni vzorci, ki so – razen enajsterca (5 + 6) – oblikovali uvodni baladni položaj:

verzi:	šestvrstičnica		štirivrstičnici	
	aabcbc		abab	abba
14–17			10 (5 + 5), 7, 8, 8	
18–23	10 (5 + 5), 7, 10 (5 + 5), 10 (5 + 5), 10 (5 + 5), 7			
24–27				8, 8, 8, 8
28–31			10 (5 + 5), 7, 8, 5	
32–35			7, 7, 7, 7	
36–39				10 (5 + 5), 8, 8, 8
40–43				8, 7, 8, 5

Samo dve izmed navedenih štirivrstičnic sta po šegi poljskega izročila izometrični: to sta sedmerna prestopno rimana (verzi 32–35) in osmerna oklepajoče rimana (verzi 24–27) kitica; v drugih pa se – razen simetričnega deseterca (5 + 5), ki je signal začetka kitice – izbrane verzne oblike prepletajo v poljubnem zaporedju; njihov delež je takle:

verzni vzorec	prvi del	drugi del	skupaj abs.	%
peterec	3	2	5	11,63
sedmerek	3	9	12	27,91
osmerek	5	12	17	39,53
deseterec (5 + 5)	2	6	8	18,60
enajsterec (5 + 6)	–	1	1	2,33
skupaj	13	30	43	

V preddialoški zgodbeni sestavini besedila (še posebej v drugem delu) prevladujejo sedmerski in osmerski verzi (skupaj več kot dve tretjini): njihov delež spominja na ljudsko stilizacijo v romanci *Kurhanek Maryli*, baladi *Lilije* in nekaterih fragmentih drugega dela dramatične pesnitve *Dziady* (prim. Dłuska, 1970: 182–184; Pszczołowska, 1963: 141–144).

Naslednjo kompozicijsko sestavino – odziv množice in izpovedovalca/pripovedovalca na junakinjin monolog – lahko pojmujejo kot vez med baladno zgodbo in nazorskim programskim dialogom; obsega deset verzov, ki so razdeljeni na dve prestopno rimani štirivrstičnici in rimano dvostišje: osnova teh kitičnih enot, tudi dvostišja, je najpogostejša – deseterskoosmerska – oblika stanislavovske kitice (prim. Kopczyńska, 1977: 786), pri čemer prva enota popolnoma ustreza razsvetlenskemu kitičnemu vzorcu, druga zamenjuje prestopno rimaanje z oklepajočim, sklepno dvostišje, v katerem se izpovedovalec poenači z množico, pa združuje z rimo sestavinski verzni obliki:

(1) I ja to słyżę, i ja tak wierzę,
Płaczę i mówię pacierze.

Sestavinski verzni obliki stanislavovske kitice (čeprav v manj pogostni, enajsterskoosmerski obliki) rima Mickiewicz tudi v prevodu litvanske ljudske pesmi o Kiestusovem konju v opombi h *Grażyni* (prva objava v *Poezijas*, II. 1823: 83–84), kar bi lahko služilo za dokaz ljudske stilizacije obravnavanega fragmenta *Romantyczności* z modifikacijo tipično razsvetlenske kitične oblike.

Ocena izjemnega dogajanja v pesniškem svetu, ki jo spremlja opazna sprememba v verznokitičnem oblikovanju, uvaja v nazorski dialog tako v vsebinskem kot oblikovnem smislu: udeležencema v programskem dialogu sta namenjeni posebni, sicer istorodni, pa vendar nasprotujoči si kitični obliki: racionalist spregovarja v nemodificirani deseterskoosmerski obliki stanislavovske kitice, ki je nastala v poljskem razsvetljenstvu in opazno zaznamovala poezijo tega časa, romantik pa v redkejši enajsterskoosmerski obliki, vendar jo modificira, tako da v tretjem verzu namesto pričakovanega osmerca uresničuje enajsterec, zaradi česar postane romantična poanta programa, ki jo sporoča zadnji verz, še bolj opazna:

(2) »Martwe znasz prawdy, nieznanne dla ludu,
Widzisz świat w prozku, w każdej gwiazd iskierce;
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce!«

2.2. Programski dialog v Prešernovi *Novi pisariji* je uveden in verznokitično organiziran popolnoma drugače: z negativistično zastavljenim afirmativnim romantičnim programom uvaja Prešeren v slovensko pesništvo tercino in tercinsko pesnitev v nemodificirani obliki in jo v duhu Čopovega nazora mojstrsko dosledno uresničuje. Za tako dejanje ni potrebna nikakršna preddialoška zgodba, kajti časovno in prostorsko bolj določljiva kot v Mickiewiczovi *Romantyczności* se zgodba sama dramatično uresničuje v dialogu. Prešernov jambski enajsterec jo oblikuje po zakonitostih, kakršne je kot verzotvorne v prozodiji slovenskega jezika odkrila razsvetlenska misel, hkrati pa je tako prožen, da odslikava očitno nasprotje med govorcema in loči njun jezik tako v skladenjskem kot v verznouresničitvenem smislu.

Izbrani verzni vzorec je v Pisarjevih replikah ubeseden opazno manj zapleteno kot v Učenčevih: delež raznaglaševanja metrično krepkih položajev, ki je značilno za slovenske

jambe in troheje (prim. Škrabec, 1881), predvsem pa delež donaglaševanja metrično šibkih položajev, ki je v slovenskem ubesedovanju dvožložnih meril zaznamovano, je (razen donaglaševanja vzglasnega šibkega položaja) v Učenčevih replikah neprimerno večji kot v Pisarjevih:

naglas na zlogu	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Pisar	21,48	90,80	-	77,01	2,30	83,91	-	51,72	-	100	-
Učenec	14,54	85,45	3,64	70,91	3,64	78,11	5,54	43,64	3,64	100	-

Verz je v Učenčevem govoru tudi skladenjsko bolj razgiban kot v Pisarjevem: že uvodne tri tercine, ki napovedujejo programski dialog, so prava retorična mojstrovina (prim. Paternu, 1977: 153):

- (3) De zdej, ko že na Kranjskim vsak pisari,
ko bukve vsak pisar daje med ljudi,
ta v prozi, uni v verzih se slepari,

jaz tudi v trop, ki se poti in trudi,
ledino orje naše poezije,
pomnožiti želim, se mi ne čudi!

Zato, pisar, me uči pisarije!
kako in kaj ušče se Krajncam poje;
odkrij mi naše proze lepотиje.

V Učenčevih replikah je tudi skladenjsko členjenje v opaznejšem razkoraku z verzim kot v Pisarjevih; ta razkorak je toliko bolj očiten, če ga spremlja zapletena uresničitev verznege vzglasa, v katerem je metrično šibki inicialni položaj donaglašen, prvi metrično krepki položaj pa raznaglašen z metrično ambivalentno enožložnico, npr.:

- (4) **Bog ti** zaplati uk, po tvoji volji
bom pel ... (136–137)

V celotni pesnitvi se dialoško členjenje podreja kitičnemu, zato se tudi v zadnjem verzu kot samostojna replika uresničuje ironična kondenzacija negativističnega programa. Edini odklon od te zakonitosti je Pisarjeva dvoverzna replika, vendar Učenčev štiriverzni odgovor nemudoma izravna dialoško členjenje s kitičnim:

- (5) Pisar: Bog tega varuj! po nobeni ceni
jezika naš'ga z njimi ne oskruni!
Učenec: Saj tudi drugi to store Sloveni;
saj vemo, da turčuje Srb, de Rusi
tarijo, Poljak de francozuje,
de včasih vrli Čeh nemškvti musi. (61–66)

2.3. Kljub različnosti v oblikovanju dialoškega verznege besedila se tako v Mickiewiczem kot v Prešernovem primeru doreče program v izpostavljenem zadnjem verzu: opaznost takega povzemanja izvira pri Mickiewiczzu iz umetelne rabe in funkcionalnega modificiranja tradicionalnih kitičnih oblik, pri Prešernu iz doslednega ubesedovanja novo pre-

vzete kitice, ki ji je evropsko pesništvo že izoblikovalo pomensko vrednost; v Prešernovem programu je inovativna forma, v Mickiewiczovem ravnanje z njo; in obratno: tradicionalno je pri Prešernu ravnanje z verzno in kitično obliko, pri Mickiewiczzu pa njen izbor. Individualna umetniška moč pri obeh romantikih izostruje središčni nazorski konflikt tudi na verzni ravni, pri čemer se slovensko slovstvo bogati z novimi izrazili, poljsko pa z novimi kombinacijami že obstoječih.

3. Verznokitična podoba Mickiewiczevih in Prešernovih uresničitev stalnih orientalnih oblik

Romantika je v evropskih slovstvih udomačila tudi nekatere neevropske stalne pesniške oblike: izmed orientalnih je Mickiewicz izbral *kasido*, Prešeren – *gazelo*; k izbranimu orientalnima oblikama, ki sta po definiciji izometrični in monorimni, sta pesnika vodili različni poti: Mickiewiczova tematska (preko pesniškega sveta *Krimskih sonetov*), Prešerna formalna (preko španske romance, ki je z orientalnimi formami nedvomno genetično povezana). Z obliko in kompozicijo izbrane orientalne zvrsti sta (tako zaradi stanja v domači književnosti kot zaradi lastnega odnosa do pesniške oblike) ravnala vsak po svoje.

3.1. Izometrična in monorimna kasida postaja pod Mickiewiczevim peresom mnogorimni polimetrični organizem, ki z izborom in sosledjem verznih oblik in rimanja krepi (loči in povezuje) stalne kompozicijske sestavine pesnitve. Delež tradicionalnih poljskih silabičnih verznih oblik je v njegovi kasidi takle:

verz:	abs.	%
13 (7 + 6)	56	33,73
11 (6 + 6)	13	7,59
10 (5 + 5)	1	0,60
8	97	58,28

Izbor in pogostnost tradicionalnih verznih oblik v neizometrični heterorimni Mickiewiczovi kasidi uvršča obravnavano besedilo v zaporedje poljskih verznih umetnin, pisanih v tako imenovanem »nieregularnem wierszu sylabicznym«, neregularnem zlogovnem verzu, ki je ustreznik slovenskega silabotoničnega verza istega merila, toda različne dolžine, ki smo ga navajeni poimenovati »svobodni (zlogovnonaglasni) verz«. Tak verz se je pojavljal v obdobjih pred romantiko v kantatah, basnih, pravljicah in dramih: za ta besedila je značilno, da se v njih po naprej ne določenem zaporedju prepletajo tradicionalni dolgi cezurni (13/7+6/, 11/5+6/, 10/5+5/) in kratki necezurni (osmerek) verzi, ki se med seboj umetelno rimajo. V Mickiewiczovem *Farysu* se tak verz prepleta z izometričnimi sestavinami, tako da krepi meje med posameznimi kompozicijskimi sestavinami. Izometrična je na primer za kasido obvezna pohvala konju, ki je pri Mickiewiczzu osmerska:

- (6) Coraz wyżej, coraz chyżej,
 Już na wierzchu żwir zamiata,
 Coraz wyżej, coraz chyżej,
 Już nad kłąb kurzu wylata. (11–14)

Sklepni del *Farysa*, ki po definiciji kaside izpoveduje moralno ali filozofsko maksimo, je tudi izometričen: pisan je v visokem klasičnem trinajstercu (7+6) in v metričnem pogledu izrazito kontrastira z osmersko pohvalo konja:

- (7) Wyciągnąłem ku światu ramiona uprzejme,
 Zda się, że go ze wschodu na zachód obejmę.
 Myśl moja ostrzem leci w otchłanie błękitu,
 Wyżej i wyżej i wyżej, aż do niebios szczytu.
 Jak pszczoła topiąc żądło i serce w nim grzebie,
 Tak ja za myślą duszę utopiłem w niebie. (162–167)

Stalne sestavine kaside povezujejo v Mickiewiczovem *Farysu* čisti ali modificirani refreni, ki obsegajo dva ali tri verze in so največkrat osmerski:

- (8) Pędź, latawce białonogi,
 Góry z drogi, lasy z drogi. (19–20)
 Pędź, latawce białonogi,
 skały z drogi, sępy z drogi. (69–70)
 Pędź, latawce białonogi,
 Sępy z drogi, chmury z drogi. (95–96)
 Ja pedzę, ja nie znam trwogi,
 Pędź, latawce białonogi,
 Trupy, huragany z drogi! (121–123)

Kratki refrenski osmerci so včasih tudi notranje rimani:

- (9) O *szalony!* Gdzie on *goni* (31. 77)
 Jeździec *głupi*, rumak *głupi* (50)

Kompozicijsko osamosvojeni poslednji junakov odgovor na grožnje sovražnih sil v naravi je v Mickiewiczovem *Farysu* izražen v polimetričnem širinajstvrstičnem fragmentu, v katerem (refrensko-nerefrenska) rima povezuje kar pet verzov:

(10) Odetchąłem, ku gwiazdom spoglądałem dumnie;	13 (7 + 6)
I wszystkie gwiazdy oczyma <i>złotemi</i> ,	11 (5 + 6)
Wszystkie poglądały ku mnie:	8
Bo oprócz mnie nie było nikogo na <i>ziemi</i> .	13 (7 + 6)
Jak tu mile oddychać piersiami <i>całemi!</i>	13 (7 + 6)
Oddycham pełno! szeroko!	8
Całe powietrze w Arabistanie	10 (5 + 5)
Ledwie mi na oddech stanie.	8
Jak tu mile poglądać oczyma <i>całemi!</i>	13 (7 + 6)
Wytę żyło się me oko	8
Tak daleko! Tak szeroko!	8
Że wię sej świata zasięga,	8
Niż jest w kole widnokręga.	8
Jak miłe się wyciągnąć ramiony <i>całemi!</i>	13 (7 + 6)

Neizometrične sestavine se v Mickiewiczevi kasidi prepletajo z izometričnimi, kar loči verz *Farysa* od starejših realizacij neregularnega silabičnega poljskega verza (prim. Dłuska, 1970: 180–182), znotraj pesnitve pa ritmično razgibavajo obvezne kompozicijske dele orientalne pesniške oblike.

3.2. Prešernova gazela je za razliko od Mickiewiczzeve kaside tudi verzno in stično zvesta orientalnemu pravzorcju: je izometrična in monorimna. Vse Prešernove gazele, razen druge, ki je pisana v necezurnem jambsem peterostopičnem verzu v hiperkatalektični in akatalektični obliki, uvajajo v slovensko pesništvo dolgi cezurni trohejski verz: 14 (8 + 6), 15 (8 + 7), 16 (8 + 8), ki je v Prešernovem pesništvu ob jambsem trinajstercu (j7 + J6) v nibelunški kitici (*Prekop, Neiztrohnjeno srce*) edina cezurna silabotonična verzna oblika.

Novouvedene dolge trohejske verze je Prešeren v svojem ciklu gazel kompozicijsko razvrstil in jih v različni stopnji zaznamoval z refreskostjo, ki je fakultativna konstanta orientalnega pravzora:

verzno izrazilo	refrenska raba	nerefrenska raba
T 14 (8 + 6)	1. gazela	7. gazela
T 15 (8 + 7)	5. in 6. gazela	–
T 16 (8 + 8)	3. gazela	4. gazela

Da sta petnajsterski gazeli refrenski, je po vsej verjetnosti ob kompozicijskih razlogih povzročila tudi pesnikova želja, da bi se verz novouvedene eksotične pesniške oblike dokončno ne zlil z verzom tradicionalne romarske štirivrstičnice, ki jo je nobilitiralo slovensko razsvetljenstvo: refren je namreč v obeh gazelah, ki sta pisani v tem merilu, trizložen in skladenjsko osamosvojen; obsega namreč celotni stavek (*sam ne ve*, 5; *čas hiti*, 6) v zapleteni (priredno-podredni) skladenjski konstrukciji in na ta način skladenjsko in intonacijsko slabi cezuro:

- (11) Med otroci si igrala, draga, lani – *čas hiti*,
 letas že unemaš srca po Ljubljani – *čas hiti*,
 koder hodiš, te mladenči spremljajo z očmi povsod,
 satelitov trop nam zvezde kraj oznani – *čas hiti* (5, 1–4)

Al' bo kal pognalo seme, kdor ga seje, *sam ne ve*;
 kdor sadi drevo, al' bode zredlo veje, *sam ne ve*.
 Se pod stropam neba trudi let' in dan nomad,
 al' na konec leta bode kaj prireje, *sam ne ve*. (6, 1–4)

Da je opažanje pravilno, potrjuje tudi dolžina in skladenjska podoba refrena v simetričnem trohejskem šestnastercu (8 + 8): tudi tu gre za stavčni, vendar tokrat odvisniški in štirizložni refren *de jo ljubim*, ki ne dovoljuje, da bi se dolgi verz v cezuri simetrično razpolovil:

- (12) Žalostna komu neznana je resnica, *de jo ljubim*,
 v pesmah mojih vedna, sama govornica, *de jo ljubim*;
 ve že noč, ki bridko sliši vzdihovati me brez spanja,
 ve že svitla zarja, dneva porodnica, *de jo ljubim* . . . (3, 1–4)

Refren v Prešernovi gazeli krepi z rimo cezuro samo v najkrajšem trohejskem cezurnem verzu (štirinajstercu 8 + 6), kjer ni bojazni, da bi razpadel na osamosvojeni polstišji, ki po metrični zgradbi ustrezata tipičnim ljudskim verznim oblikam, vendar je tudi tu cezura skladenjsko oslABLJENA: refren ni stavčen, temveč prilastkov in se tesno povezuje z odnosnico, ki stoji v cezuri:

- (13) Pesem moja je posoda *tvojega imena*,
mojega srca gospoda *tvojega imena*,
z njim bom med slovenske brate sladki glas zanesel
od zahoda do izhoda *tvojega imena* . . . (1; 1–4)

V skladenjsko tako oblikovanem monorimnem cezurnem verzju prihaja redko do kršitve izometričnosti; v dveh primerih se namreč pojavlja za stopo krajši verz:

- (14) a: 15 (8 + 7) → 13 (8 + 5): se pod stropam neba trudi let' in dan nomad (6, 3)
b: 16 (8 + 8) → 14 (8 + 6): ve že, ki nad potjo leta ptica, de jo ljubim (3, 10)

V Prešernovem pesništvu redka zamenjava verza v izometričnem pesniškem besedilu s krajšim (s kakršno imamo opraviti tudi v trinajstem verzju drugega povenčnega soneta) je v gazelah komaj opazna: pojavlja se namreč v skladenjsko umetelno izoblikovanem sobesedilu (primeri 14 a in b), ki ga dodatno ureja anafora (primer 14b). Verzna oblikovanost Prešernovih Gazel izkazuje novatorsko rabo ljudskega verza v eksotični pesniški obliki in razodeva nastavke diskretne modifikacije tako privzete pesniške oblike kot tradicionalnega verza, kar v pesniško maskirani obliki novatorstvo še stopnjuje.

3.3. Razloček med Mickiewiczevim in Prešernovim ravnanjem z verzom domačega pesniškega izročila v novo uvedeni eksotični pesniški obliki bi bilo mogoče strniti v takole sintetično sodbo: medtem ko Mickiewicz s prvimi tradicionalnega verzne repertoarja zaznamuje posamezne kompozicijske sestavine verzno in stično razklenjene kaside, gradi Prešeren z njimi izometrijo in monorimnost, tako da jih umetelno maskira s kompozicijskimi sredstvi: refrenom, anaforo itd. Izometrija se pri Mickiewiczju pojavlja kot sestavina, ki kontrastira s polimetrijo, pri Prešernu pa se izometrija redko in skorajda neopazno ruši in ritmično razgibava paralelizme v oblikovanju pesniškega besedila.

4. Namesto sklepa

Kratek opis verza obeh tipov besedil je opozoril na osnovne razlike med Mickiewiczevim in Prešernovim verznom oblikovanjem na sploh: Mickiewicz ravna s tradicionalnim verznom izročilom suvereno in svobodno, ga modificira in modificiranega funkcionalno vključuje v pesemsko kompozicijo: inovativna je pri njem kompozicijska funkcionalizacija vsaj nekaj tradicionalnih verzniških izrazil v istem besedilu. Prešeren ravna z verzom v duhu tradicije, vendar ga notranje ubeseditveno diferencira: inovativno je pri njem ubeseditveno diferenciranje istega verznega izrazila v pesemskem besedilu, ciklu ali sestavini cikla.

Odnosnice

- Maria Dłuska, 1970: *Studia i rozprawy*, tom 2 (Krakov).
Zdzisława Kopczyńska, 1977: »Wiersz sylabiczny regularny«, *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, ur. Teresa Kostkiewiczowa (Varšava).
Boris Paternu, 1977: *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, knjiga 2 (Ljubljana).
Lucylla Pszczołowska, 1963: »Wiersz ‚Dziadów‘ i ‚Kordiana‘ na tle wiersza dramatu epoki«, v: Zdzisława Kopczyńska & Lucylla Pszczołowska: *O wierszu romantycznym* (Varšava).
Stanislav Škrabec, 1881: »Jambi in troheji v naši poeziji«, *Cvetje z vertov svetega Frančiška*.

Summary

THE INNOVATIVE AND TRADITIONAL ELEMENTS IN THE VERSE FORMS OF MICKIEWICZ AND PREŠEREN

The innovative and traditional value of a certain text or a series of literary texts can only be determined in comparison with the contemporary, earlier and later texts of the same or similar type. According to this starting-point Mickiewicz's programmatic and oriental texts show a fairly free usage of traditional verse and stanzaic forms, as well as an innovative compositional functioning of those elements, which were given a poetic meaning by the tradition. Prešeren, on the other hand, introduces new verse and stanzaic forms, while realizing them in the traditional way. Sometimes he incorporates into the newly introduced exotic verse forms a traditional verse expression, thereby endowing the text with the local as well as the new literary spirit.

NAREČNA PODOBA MARIBORSKEGA PREDMESTJA

0. Narečje je neknjižna socialna zvrst jezika s posebnim, zgodovinsko utemeljenim razvojem intonacije, glasoslovja, oblikoslovja, skladnje, besedotvorja in besedišča na določenem (nemestnem) zemljepisnem področju. V večjih mestih nastajajo nadnarečni pokrajinski pogovorni jeziki; v njih se tipične narečne posebnosti prekrivajo s knjižnim jezikom. Mariborski pogovorni jezik je nastajal v zapletenih gospodarskih, družbenih, kulturnih, cerkvenih in narodnostnih razmerah, zato se v njem prepletajo raznovrstne narečne sestavine, vplivi nemškega jezika in slovenskega knjižnega jezika. Danes ima ta mestna govorica enoglasniški sestav; kaže se izrazita težnja k oženju e-jevskih in zlasti o-jevskih fonemov ter k daljšanju kratkih samoglasnikov. Odras za kratki polglasnik je dolgi široki *e*. Naglas je netonemski, stavčna intonacija pa padajoča; v daljših tvorjenkah se pojavljata dva naglasa: (Máribór, čúdovító, sócialízem); kratki ali dolgi končni ali nekončni naglas se umika za zlog proti začetku besede. Samoglasniški upad je zelo omejen: opušča se *-i* v nedoločniku in v deležniku na *-l* pri glagolih z *i*-jevsko pripono: *délat, nósla, pústla*; v moški obliki deležnika na *-l* se posplošuje nenaglašeni končaj *-o*; *néso, zdígno, hóto, míslo, délo*. Zvočnik *v* se premenjuje s *f* pred nezvenečimi nezvočniki in na koncu besede. V oblikoslovju prevladuje nepremični naglasni tip, posplošujeta se končnici: *-ah, -ami* za oba spola, že v ednini se pojavlja feminizacija samostalnikov srednjega spola, zlasti pa v množini, pridevnik s svojo obliko ne razlikuje določnosti in nedoločnosti, v glagolski spregatvi prevladujejo končnice tudi pri *-te, -ta, -jo* tudi pri brezpriponskih glagolih (*dáte, véte, jéte, bóte*), v 1. osebi dvojine je osebito *-ma*; pogost je zanikani tožilnik. V besedju je precej germanizmov ali prevednih besednih zvez.

1. Predmet te raziskave je narečna govorica v mariborskih predmestnih naseljih, to je v tistih, kjer kmet še obdeluje zemljo in je naselitev stara in trajna, kmečko, polkmečko in delavsko prebivalstvo pa ohranja svoje narečje. Narečna govorica v mariborskih predmestjih ni enotna. Slovenjgoriško narečje se dotika Maribora v Melju in na Košakah. K severnoštajerskemu narečju prištevamo kozjaški govor, ki se govori v kamniškem predmestju, severnopohorski govor, ki se približuje Mariboru na Studencih in v Radvanju, in vzhodnopohorski govor na Pobrežju, Teznem in v Razvanju.

1.1 Zahodno slovenjgoriško narečje sega v mariborsko predmetje na severu, na Košakah, in na vzhodu v Melju. V panonsko narečno bazo ga vključujemo zaradi enakega razvoja: dolgega jata, dolgega etimološkega *o*, dolgega *u* in zložnega *l* ter zaradi današnjih enakih odrazov za dolgi nosni *ɛ* in etimološki *e*. Slovenjgoriški govori ne poznajo tonemskega naglaševanja. Stare skrajšane in nove akute so podaljšali, vendar pozneje (prekmurski, prleški in haloški govori pa podaljšanja ne poznajo), zato so se dolgi cirkumflektirani samoglasniki razvijali drugače kot akutirani, razlikovanje med dolgim in kratkim zlogovnikom je postalo fonološko pomembno; kratki samoglasniki so se začeli daljšati, in danes je ohranjeno le kakovostno nasprotje, vzpostavlja pa se novo: monoftong (enoglasnik) proti diftongu (dvoglasniku). V teh govorih so znani narečni naglasni umiki za zlog na levo, in sicer: t. i. kratkega cirkumfleksa na prednaglasni polglasnik (*miéгла, stiéber*), dolgega cirkumfleksa ravno tako (*s kóustjo, póuroka, prístava, úotavič; púoznajo, príklet, záberge*) in še kratkega cirkumfleksa v zadnjem zaprtem zlogu; *cígan, ódvent, úotprem, pri nas, púot-*

plat, stūdenec, šūrki. V pregibanju se naglas močno morfologizira in danes prevladuje nepremični naglasni tip na osnovi.

1.2 Fonološki sestav severovzhodnega mariborskega predmestja vsebuje dolge naglašene enoglasnike in dvoglasnike (glej niže), nenaglašene samoglasnike (*i, ü, u, e, o, a*), zvočnike (*v, j, m, n, r, l* in *ŋ*), nezvočnike (*p, b, f, t, d, c, s, z, č, š, ž, k, g, h*) ter zlogovnike *er, l, m, n*.

Dolgi naglašeni samoglasniki:¹

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>ú</i>
<i>ii</i>	<i>üü</i>	
<i>ie</i>		<i>úo</i>
<i>é</i>		<i>ó</i>
<i>éi</i>	<i>óu</i>	
<i>ié/é</i>	<i>á</i>	
	<i>á</i>	<i>+ er.</i>

Dolgi *i* zastopa akutirani *i* (*hiša, lipa, riba, tíči*), kratki *i* (*míš, nič, nít, sít, tíč*), *e* pred *r* (*mira, víra*) ter po naglasnem umiku naglašeni *i* (*cígan, príklet*). Dvoglasniški *ii* je odraz za ckfl. *i* (*líist, očli, píišem, sviija, zúima, zúid*). Dolgi *ü* je odraz akutiranega *u* in kratkega *u* v zadnjem zlogu (*krúha, kúpa, vúš; čúú, fúúp, krúh*). Dvoglasniški *üü* je naslednik ckfl. *u* (*lúúič, lúúiplen, olúúip, vúúiha*). Dolgi *u* zastopa dolgi in kratki samoglasniški *ı* (*dúg, kúnen, púni, túčen, vúk; púhi, vúna, pún*); beseda *slóuza* je nastala po metatezi iz **słz*a → *solza*.

Dvoglasniški *ie* z naglasom na prvi mori je nastal iz kratkega ozkega *e* in je odraz za staroakutirani *jat* (*bríemen, bríeza, cíesta, líeto, nevíesta, píena, riezat, stríeha, vríemen; díet, mlíet*), medtem ko je dvoglasniški *úo* nastal iz novoakutiranega *o*, staroakutiranega nosnega *o* in je odraz za umično naglašeni *o*: *húodín, húoja, núosín, príuosín, škúoda, vúqla-krúop, kúoš, púot, škúof; dúoga, gúqba, kúqča, túqča; kúotl, kúoza, úoreh, úqsa*.

Dolgi ozki *é* je naslednik dolgega polglasnika, dolgega nosnega *e*, dolgega in novoakutiranega etimološkega *e* (*déin, véš; glédam, imé, pét, pétek, véže, zébe; lét, péč; néso, réko*), dolgi ozki *o* pa je odraz dolgega nosnega *o* (*góbec, golóp, klóp, móš, otróbi, róka, sód*).

Dvoglasniški *ié* z naglašenim širokim *e* zastopa umično naglašeni *e* in polglasnik ter kratki polglasnik (*číelo, niésen, riéče, zúéna; číeber, miégla, piékl, stiéber, piés*). Široki *e* se pojavlja kot položajna varianta *ié* (*zémi, némren*); *a+j* v zadnjem ali zaprtem zlogu se poenoglasni v široki *e* (*ké, kaj, né, naj, mléši, mlajši*). Dvoglasnik *éi* je odraz dolgega jata (*béili, beséida, gréih, léip, léis, léite, méih, mléiko, snežéin, téilo, zvéizda*), dvoglasnik *óu* pa dolgega etimološkega *o* (*óuka, bóuk, lepóu, mesóu, móuč, nóuč, róuk, senóu, testóu*).

Zaokroženi *á* zastopa staroakutirani *a* in kratki *a* v edinem zlogu (*bráta, kráva, máti; brát, nás*), nezaokroženi dolgi *a* pa ckfl. ali novoakutirani *a* (*dvá, grát, mláj, mesá, sená; hrást, kováč, král, ápno, okápati*).

Samoglasniški *r* se izgovarja kot *er* v naglašениh in nenaglašениh zlogih: *pérst, smért, tért, žért*. Nenaglašeni samogl. ob zvočnikih *l, m, n* lahko upadajo, in tako nastanejo zlogotvorni *l, m, n*; končni *i* upade v glagolskem nedoločniku, v rodilniku osebnih zaimkov: *múoj-*

¹ Iz tehničnih razlogov je zapis fonemov poenostavljen: ostrivec označuje naglašeno dolžino, krativec naglašeno kračino, pika pod fonemom označuje ožino, krožec nad *a* zaokroženost, krožec pod *l, n* pa zložnost; dvočrkje označuje dvoglasnik.

ga, tvúojga; prednaglasni *u* se po vokalni harmoniji premenjuje z *ü*: *lüptíje, süšítí, zamüdí-ili*; nenaglašeni *jat* v pred- in ponaglasni legi se lahko realizira kot *a*: *smérdat, vidat, ví-édát*; nenaglašeni polglasnik se izgovarja kot široki *e*; v sklanjatvi pa lahko onemi: *hlápca, kúqsa*, ali pa ostaja imenovalniška osnova nespremenjena: *déideka, áteka, Fránčeka*.

Soglasniški sestav se od knjižnega razlikuje le v posameznih razvojih: (1) Končni *-m* se neobvezno premenjuje z *-n*: *déilan, z bráton*. (2) Zvočnik /*v*/ se pred vsemi zvenečimi soglasniki izgovarja kot [v], pred nezvenečimi in na koncu besede pa se premenjuje s [f]: *ščérah, zdráf*; v se pojavlja tudi kot protetični glas pred *š*: *vúiš, vúíha, vúzda*; na koncu besede je *-u* (zapisujem ga z *v*). (3) Iz palatalnega *n'* se je razvil nosnjeni drsnik *ŋ*, in sicer v položaju med dvema samoglasnikoma, za soglasnikom ali na koncu besede pa je *n'* izgubil palatalnost črepija, *ŋíva, svíŋa, lúkna, ójgn*. (4) Palatalni *l'* se je razvil v srednji *l*: *klúč, vúola*. (5) Svetli drsnik /*j*/ se izgovarja kot v knjižnem jeziku, torej [j]. Pogost je drugotni *j* pred *-n* in *-d*: *déjn, léjn, hŋjdo, plájнке*. (6) Nekaj posebnosti v soglasniškem razvoju: rinezem v besedah *méisŋc, pájank*; ohranjeni skupini *čre-*, *žre-* (*čréišna, žríebl*); sklopa *tl, dl* v deležniku na *-l* sta disimilirana (*pádlá → pála, jáv jéila, cvév cviéla*); začetni *u-* se prestavi za *m, b* (*umíti → müiti, ubíti → búiti*); *šč* se olajša v *š* (*išen, góša*); *hč* → *š* (*níše*); na koncu besede se po naliki ohranja *-l* (*stúol, céigl, kúotl*); končni *-l* se v naglašnem zlogu izgovarja kot *-μ* /*v*/, sicer pa kot *o* (*bív, lovív, dáv, jáv, terpiév, čúv; néso, zdíŋno, vido, núoso, díelo, víedo*).

1.3 Oblikoslovje

1.3.1 Samostalniška beseda

1.3.1.1 Samostalniki: V ednini so ohranjeni vsi trije spoli. Ženskega spola postanejo le nekateri samostalniki srednjega spola (*úokna, gnéizda, jájca, čréiva*), v množici pa samostalniki srednjega spola postanejo ali ženskega ali moškega spola. V kategorijo moškega spola prehajajo samostalniki s podaljšano osnovo na *-t* ali *-n*, in sicer že v dvojini: *tiéle, teliéta*, dv. *teliéta*, mn. *teliéti*; *siémen siémra*, dv. *siémra*, mn. *siémli*. Samostalnik *leto* ima v ednini in dvojini odraz staroakutiranega, v množini pa cirkumflektiranega jata: *liéto*, dv. *liéti*, mn. *léite*. Vzroki za feminizacijo so: posploševanje ženskih a-jevskih končnic v mestniku in orodniku množine *-ah, -ami*; v dvojini sta imenovalnik in tožilnik pri obeh sklanjatvah enaka (*-i*); dajalnik/orodnik dvojine za vse spole ima končnico *-oma*.

1.3.1.1.1 Moške sklanjatve

Samostalniki 1. m. sklanjatve se sklanjajo po naslednjem naglasno nepremičnem vzorcu: *mlín-ø -a -i -ø -i -on*; dvojina: *mlín-a -of -oma -a -ah -oma*; množina: *mlín-i -of -on -e -ah -ami*. Premični naglas: *jiézik jezíka, život živóuta*. Končniški naglas je odpravljen: *piés piésa, stiéber stiébra*. Po nepremičnem naglasnem tipu se sklanjajo tudi samostalniki knjižnega mešanega naglasnega tipa: *nóus nóusa, móust móusta, svěit svěita*. Vsa lastna in prevzeta občna imena na samoglasnik podaljšujejo osnovo z *-j*: *Lójze Lójzeja, Miha Miheja, Sílvo Síljeva, Vili Vilija*. (Pri imenih na *-a* in *-o* se končaj premenjuje z *-e-* po naliki s tipom *Lojze*). Samostalniki, ki se končujejo na *-r*, osnove ne podaljšujejo: *mehúra, voglára, ríhtera*. Govori ne poznajo podaljševanja osnove z *-ov-* v dvojini in množini: *pás pása*, dv. *pása*, mn. *pási*. V roditeljski ednine se končnica *-ú* ni ohranila: *šina, móusta*; v imenovalniku množine ni končnice *-je*: *bráti, kméti, gospóudi; lási*.

1.3.1.1.2 V prvi ženski sklanjatvi se končnica *-oma* v dajalniku in orodniku dvojine razlikuje od knjižne; prevladal je nepremični naglasni tip. Po ženskem vzorcu se sklanjajo tudi nekateri samostalniki nekdanjega srednjega spola že v ednini, večina pa v množini: *vúíha vúíhe, óuka óuke, kóula kóule; jétre, plúče*. V drugi ženski sklanjatvi prevladuje nepremični naglasni tip, po mešanem naglasnem tipu je naglašen le roditeljski ednine: *obérf-ø -i -i -ø -i*

-jo; dvojina *obérv-i -i -oma -i -ah -oma*; množina: *obérv-i -i -an -i -ah -ami*; *kóust kostlí* dv. *kóusti*, mn. *kóusti*. Samostalnik *kri* se sklanja: *kri krívi krívi kri krívi krívjo*.

1.3.1.1.3 1. srednja sklanjatev ima posebno obliko le v I/T ednine, če je ohranjen srednji spol, v dvojini je končnica *-i* enaka kot v ženski sklanjatvi, v množini pa srednja sklanjatev ni ohranjena. Samostalniki se femininizirajo oziroma že v dvojini prehajajo med samostalnike moškega spola: *liét-o -a -i -o -i -on*; dv. *liét-i léit liétoma liéti léitah liétoma*; mn. *léit-e -ó -an -e -ah -ami*; tiéle teliéta; dv. *teliéta*; mn. *teliéti*; siemen siémna/siémla; mn. *siémli*. Mešani naglasni tip ima naglašeno končnico v I, R in T ednine: *senóu sená mesóu mesá, testóu testá*. V ednini ostajajo srednjega spola samoedninski samostalniki, glagolniki in samostalniki s končnico *-e*: *lice, súnce*. Posplošena neimenovalniška osnova ostaja srednjega spola: *léipo siémen, slábo vriémen*. V govoru ni podaljševanja osnove s *-s-*: *óuka óuke, kóula kóule, dréiva dréiva,, vúiha vúihe, nébo néba*.

1.3.1.2 Osebni zaimki *jáz, tí, úon, úona, úono/úovo; mija/mijadvá, vija/vijadvá, onija/onijadvá/úovadvá; mí, ví,úoni/úovi; siébe* se sklanjajo tako kot v knjižnem jeziku; naglasni umik s kratkega naglašenega zloga v mestniku množine na predlog *pri* se širi tudi k edninskemu mestniku: *prínas, prívas, primeni, príjen*; tožilniška navezna oblika v zvezi s predlogi ohrani naglas: *za mé, za té, za jó, za jé*; moška edninska oblika je *zájnga*. Zanimivo je, da se pojavlja pri naslonski obliki *jih* premet v *hii*: *so hii náišli*; tak premet je znan tudi v kozjaškem govoru. Vprašalna zaimka *gdóu kúoga* in *ké čéša* opravljata tudi vlogo oziralnih zaimkov *kdor, kar; kiri* se uporablja tudi v pomenu *kdo*.

1.3.2 Pridevniška beseda

Pridevniki se sklanjajo kot v knjižnem jeziku, le v moškem edninskem rodilniku je končnica *-iga*. Stopnjujejo se z obrazili *-ši, -i ← -ji, -eiši*, v presežniško obliko se vstavlja člen določnosti: *mlád mléši nétamléši*. Končnica *-i* pri pridevniku ne označuje več določnosti, se pa posplošuje, zlasti pri enozložnih pridevnikih in pridevniških besedah, npr. *žéni, júni, táki, káki, sáki*. Kazalna zaimka *túoti* in *úovi* za knjižna *ta* in *oni* sta značilna tudi za govor na Dravskem polju.

1.3.3 V glagolskem oblikotvorju se pojavljajo premene korenskih samoglasnikov, metatone, posploševanje edninskih naglasnih razmerij; v 1. os. dvojine je končnica *-ma*: brezpriponski glagoli nimajo posebnih končnic: *véita véite*; v deležniku na *-l* se sklopa *tl, dl*, olajšata v *l*: *páv pála, cvév cviela, sév siela, húodo húola*; naglašena pripona, nastala iz jata, ima v deležniku na *-l* za ženski spol v ednini odraz stalno dolgega (novocirkumflekiranega), sicer pa staroakutiranega jata: *žívo živéila, živéilo, dv. živéila, mn. živéili*; v velelniku se posplošuje edninska osnova: *niési, niésima, núosi, núosima*; pogosta je tvorba ponavljalnih glagolov tipa: *dávlen, léičen, okáplen, zlámlen, zahtévlen*, pa tudi *küpúvlen*; oblika zanikanega glagola *biti* v sedanjika ostaja le kot vez ob povedkovem določilu *néisη kóus diélat*, sicer pa razpada v *sη ni/sη néi: mí smo prevóza néi míeli*. – Samoglasniške premene so zlasti pogoste v oblikah deležnika na *-l*: *niést, niésen, niési, niésite, néso, niésla, niésli; terpiet, terpín, térpíte, terpiév, terpiéla, terpiéli; núosit, núosin, núosi, núosite, núoso, núosla, núosli; diélat, déilan, diéle diélete, diélo, déilala, diélali; zlámat, zlámlen, plastúvat, plastúvlen; jiest* (namenilnik *jiést*), *jéin, jé, jáv, jéila*, dv. *jiéla*, mn. *jiéli*.

1.3.4 V prislovnih oblikah je ohranjenih več starih sklonskih morfemov; od knjižnih oblik se razlikuje tvorba krajevnih prislovov na *-ah* po množinski mestniški končnici (*gúqrah, dúqlah, núqtrah, vúnah*) ali označevanje luninih men (*stáriga, mládiga, púniga*).

2.1 Kozjaški govor sega v predmestje Maribora z zahodne, kamniške strani. Prištevamo ga k severnoštajerskemu narečju, kakor se govori na levem bregu Drave do slovensko-nemške

jezikovne meje pri Lučanah v Avstriji (na Velikem Boču v Avstriji na nekaterih kmetijah še govorijo slovensko). Severno od Maribora, pri Urbanu in Rošpohu, se že začenjajo pojavljati fonološke značilnosti slovenjegoriškega narečja (torej zahodnje, kot je to označeno na Karti slovenskih narečij).

Za kozjaški govor je značilno izrazito nagnjenje k dvoglasnikom za dolge samoglasnike. Ker so se v teh govorih skrajšani staro- in kratki novoakutirani samoglasniki podaljšali pozneje kot v osrednjih govorih, ločimo po dva odraza za jat, *e* in *o*. To kasnejše podaljšanje je moralo potekati blizu časa, ko se je »kratki« akut začel umikati za zlog proti začetku besede na stare kračine, to je na *e*, *o* in *ə*. Akuti se ali niso podaljševali vsi v istem času, in sta se zato razvila po dva odraza za novoakutirana *e* in *o* (ozek poleg širokega), ali pa široki odraz kaže na koroški, ozki na štajerski razvoj: *neešo*, *zéle*, *roóža/vóla*. Ponaglasni *a* se v *nedoločniku in deležniku* na *-l* pred *i* preglaša v *e*, torej je današnji kratki nedoločnik mlajši pojav. Kozjaški govor pozna: naglasni umik v tipu *ženà*, *nogà*, *məglà*, tretji (terciarni) umik kratkega zloga za zlog proti začetku besede tipa *zeélen*, umik dolgega cirkumfleksa z odprtega ali zaprtega zadnjega pa tudi nezadnjega zloga: *s kóustjo*, *mòtka*.

2.2 Dolgi samoglasniki:

Kratko naglašeni:

í	ú	ì	ù
ii/éi	úu/óu	è	ò
é	ó		
é	ó	à	
eé	oó	á	
ái	áu		
	á		

$\bar{i} \leftarrow \bar{i}$; $\bar{u} \leftarrow \bar{u}$, $i\bar{i}/\bar{e}i \leftarrow \bar{i}$; $úu/\bar{o}u \leftarrow \bar{u}$; $\bar{e} \leftarrow \bar{e}$, $\bar{e} \leftarrow \bar{e}$, $\bar{e} \leftarrow \bar{e}$, del umično naglašeni \bar{e} ; $\bar{o} \leftarrow \bar{o}$, del \bar{o} ; $\bar{e} \leftarrow$ večina umično naglašeni \bar{e} ; $\bar{o} \leftarrow \bar{o}$; $e\acute{e} \leftarrow e$, dela \acute{e} , umično naglašena polglasnika; $\bar{o} \leftarrow \bar{o}$; $\acute{a}i \leftarrow \acute{e}$, \bar{e} ; $\acute{a}u \leftarrow \bar{o}$; $\grave{a} \leftarrow$ umično naglašena \bar{o} , \grave{a} , dolgi \bar{a} je ostal nespremenjen v zvezah: *-ra-*, *-av-*.

Samoglasniški *r* je razpadel v *a+r*, samoglasniški \bar{t} pa *ou*. Izhodiščno kratki naglašeni samoglasniki so se podaljšali: *nít*, *kúp*, *brát*, *peés*, *kmét*; današnji kratki naglašeni samoglasniki so nastali zaradi poenoglašanja diftongov: $i\bar{i}l \rightarrow \bar{t}$, $\acute{a}i \rightarrow \bar{a}$: $p\bar{o}ta$, $d\bar{u}ta$ ali zaradi poznega naglasnega umika: *ponáči*, *vázo*, *vàsek*; *séno*, *klèti*. Na nekatere samoglasniške razvoje je potrebno posebej opozoriti: v osamljenih zaselkih se dvoglasniki ohranjajo, v naseljih ob Dravi in v Kamnici se mlajši dvoglasniki zabrisujejo; povsod se ohranjata le $\acute{a}i/\acute{e}i$ in $\acute{a}u/\acute{o}u$. Za staroakutirani jat slišimo na Zgornjem Slemenu ob meji $e\acute{e}$ (*breéza*), na Srednjem \acute{e} (*bréza*), v Rošpohu severno od Kamnice pa že diftongizacijo ozkega e v $i\acute{e}$ (*bríeza*). Umično naglašeni \bar{e} ima po dva odraza: praviloma se pojavlja široki \bar{e} , ki se lahko diftongira v $e\acute{e}$, v zlogu pred i in palatalnim l' pa slišimo ozki \bar{e} : *téta* : *rékli*, *zémlla*, *pélla*.

V nenaglašenem samoglasniškem sistemu je znano ekanje, to je prehod prednaglasnega \bar{o} v e pred naglašenim \bar{i} : *debéim*, *dejéi*, *rečéica*, ali pa ponaglasnega \bar{a} v e v nedoločniku pred končnim, danes že upadlim \bar{i} : *deélet*, *kápet*, *so péleli*, pa tudi *Lóučene*. Prednaglasni \bar{a} se premenjuje tudi z \bar{o} : *kodei*, *kadi*, *moceésll*, *mošéin*, *toblét*. Samoglasniški upad do ničte

stopnje je znan le v soseščini zvočnikov: *misla* ← *mislila*; nastanejo pa lahko tudi zlogovniki *l, m, n*.

Soglasniški sistem se razlikuje od knjižnega le v naslednjih narečnih razvojih: (1) Pojavlja se drugotni nosni zvočnik *n/m*. Zaradi počasnega ali zakasnelega jezikovnega pridviga v primiku ali odmiku nosnega zvočnika se je samoglasnik za nosnikom nazaliziral in iz tega je nastal nov prehodni nosni zvočnik: *mónka, néingi, nekateri', náunga, snéink, námč, màmč*. Tak pojav je znan tudi na južnem Pohorju. (2) Priponsko obrazilo *-jenk/-enk* za knjižna *-nik* in *-ek*: *léišenk, kúrjenk, póulenk*. (3) Pogost je prehodni *j*: *béjži, grójzdje, kójzji, ójgn*. (4) Po naliki z neimenovalniškimi skloni se ohranja *-l* v imenovalniku: *kól, ógl, stól, ásl, kázl, vágł, márzł, oteékl, reékl, neésł*. (5) Palatalni *l'* je izgubil mehkost: *klóuč, postéla, vóla*; *n'* se je razvil v rahlo nosnjeni drsnik *ŋ* ali pa v *n*: *svéŋa, néiva*. (6) Znani so protetični *h* (*hòni, oni', hòbadvó*), *v* (*vùčít, vóuš, vùžgat*), *j* (*jəme, jəgla*). (7) Soglasniška sklopa *gl/dl* in *tl/kl* se prosto menjujeta: *meégl/meédla; reékla/reétla*. (8) Med *zr* se razvija *d*: *zrela* → *zreéla*, med *sr* pa *t*: *srhel* → *stárhł*.

2.3.1 Oblikoslovje kozjaškega govora

V pregibanju se uveljavlja nepremični naglasni tip. Mestnik ednine moškega in srednjega spola ima končnico *-i*, orodnik ednine pa *-am*. V množini so končnice: *-i -o -am -e -eh -emi* (ob Dravi tudi *-ah -ami*). V dvojini se poleg končnice *-oma* pojavlja tudi *-ama*. Govori ne poznajo preglasa *o* v *e*, podaljševanja osnov z *-ov-* in ne naglašene in nenaglašene končnice *-je*: *màsti, bráti, lási*. Samostalniki m. sp., ki se končujejo na samoglasnik, podaljšujejo osnovo z *-ej*: *áta áteja, Miha Miheja, Mírko Mírkeja, Lójze Lójzeja Vili Vilija*; osnove na *-r* večinoma ohranjajo *r*: *kúšera, méžnera*. – Samostalniki ženskega spola na *-ev* dobivajo končnico *a*: *bóukva, bréskva*. Tudi v 1. in 2. ženski sklanjatvi se posplošujeta končnici *-eh -emi* v množini. – V pridevniški sklanjatvi je roditeljska moška končnica *-iga* (*leipiga*), mest. mn. večinoma *-eh* (*leipe*).

V deležniku na *-l* je ta lahko ohranjen za soglasnikom: *préišł, reétł, neésł*. Znana so deležja: *namoučé, videjóč, greédi*. Pri prislovih so razširjena obrazila: *-ma* za označevanje kraja: *kólma, dargéma, héinama, zúuma*; *-ka* za označevanje časa: *lónika, snóčka, čéerika*; *-ta* za oddaljevanje: *gòrta, vònta*; *-sa* za približevanje: *gòrsa, vòsa*; *nóči* pomeni drugače (← *inače*). Ob glagolih so najpogostejši prislovi: *gor, dol, vun, not, bék, cóu, fkúp, zót*. Pogosti členki: *te* (potem) – navezni členek, *báide, vánda, nà, nàa* (zanikanje): *nisn, čisn, káváim* (ne vem) *ne sméiš/če sméiš*.

3.1 Štajersko severnopohorsko narečje sega po Ramovšu vzhodno od Podvelke v Dravski dolini. Danes so ti govori raziskani in ugotavljamo, da se severnopohorski govori začinjajo na Smolniku in v Rušah, falski, lovrenški in podvelški govori pa spadajo po najstarejšem narečnem razvoju h koroškemu podjunskega narečju. Značilnosti štajerskega severnopohorskega narečja se pojavljajo v jugozahodnem mariborskem predmestju, npr. na Studencih.

Zastopajo: *í* ← *ī, ē*; *ú* ← *ū, ō*; *é* ← *ē, ē̄, ē̄, ē̄, è-*; *ó* ← *ō, ò-*; *é* ← *ə*, iz umično naglašeni *e* in *ə*; *ó* ← iz dela *ā*; *éi* ← *ē, ē̄*; *óu* ← *ō*; *á* ← iz dela *a, à*; *ár* ← *ŕ*. Kratki naglašeni samoglasniki *i, u, è, ò, à, ə* so redko nasledniki izhodiščnih kratkih samoglasnikov, večinoma so naglašeni po poznem naglasnem umiku za zlog proti začetku besede. Nenaglašeni samoglasniki se upadajo ob zvočnikih, *-i* tudi v nedoločniku.

Gradivo: *ígla, círka; úha, škúrja; lén, géne se, péték, bréza, réko; golóp, nòsim; čélo, mégla, pés; kovóč; béili, léit; kóula, nóuč; právda, brát; párt; bik, piše, pišče'; čút, jùžna; kmèt, cèdit, obèsit; kòš, òsa, vòda, kòsti; kàk, lási; nàč* ← *nič; drət* (*dreti*).

Soglasniški sestav se od knjižnega razlikuje: (7) pojavlja se analogični *-l* na koncu besede: *kòl, kòzl, uvédł, vòl*; (2) *l' → l: klúc*; (3) prehodni *j: boléjn, déjn, grójzdje, láinski, lójpa*; (4) priponsko obrazilo: *-enk/-jenk: krúšenk, vrésjenk, léišenk*; (5) v za *r* in vzglasni v pred nezvenečim nezvočnikom se premenjuje s *f: bárř, řčéra*; (6) *dn → gn: gnór, řkègn*; (7) *řč → ř:* *íšem, góřa*; (8) ohranjena sta sklopa *čre-*, *žre-*: *čréišna, řžèbl*,

3.3 Oblikoslovno pregibanje

Samostalniki moškega spola se sklanjajo po vzorcu: *brát-o /-a -u -a -i -om*; dv. *brat-a -o -oma -a -ah/-eh -oma*; mn. *brát-i -o -om -e -ah/-eh -ami*. Prevladal je nepremični naglasni tip, zato tudi *móust móusta, svěit svěita, pés pésa*. V mestniku ednine je ohranjena končnica mehke sklanjatve, v množini se posplošujejo končnice *-am -ah -ami*, slišati pa je tudi končnico *-eh*, sicer razširjeno v Dravski dolini. Govor ne pozna množinske imenovalniške končnice *-je* in ne podaljševanja osnov z *-ov*. Samostalniki ženskega spola se sklanjajo po dveh sklanjatvenih vzorcih: 1. ženska sklanjatev je enaka kot v knjižnem jeziku, le v mestniku množine se pojavlja alomorf *-eh* poleg *-ah*. V 2. ženski sklanjativni sta zenačena mestnik in orodnik ednine: *o niti, z niti*. Pri samostalnikih mešanega naglasnega tipa *kóust kòsti* je danes naglašena le osnova, kakovost in kolikost naglašene samoglasnika v neimenovalniškem sklonu kažeta na naglasni umik. – 1. srednja sklanjatev je večinoma znana le v ednini, v dvojini in množini pa je posplošena maskulinizacija /s/ podaljšano osnovno s *-t* ali *-n/* ali pa femininizacija. Podaljšana osnova s *-s* se posploši tudi v imenovalniku: *koléisa, nebéisa* ali pa se osnova ne podaljšuje: *čréiva čréive, dréiva dréive, úha úhe*.

V pridevniški sklanjativni je v rodilniku ednine za moški in srednji spol končnica *-iga*, mestniška in orodniška končnica je *-em*. Določnost pridevnika se označuje s členom *ta/tø*, končnica *-i* je to vlogo izgubila; enozložni pridevniki na *-l* se vedno končujejo na *-i: céili, béili, gnili, góli*. Pridevniški primernik in presežnik v vlogi povedkovnika sta nevtralizirala moško obliko za vse tri spole: *Séstra je staréři*. – Vlogo oziralnih zaimkov razen *kiri/diri* opravljajo vprašalni, *-r*, je ohranjen v nikalnem *nèč ničéisar/nichéřorga*.

V glagolski spregatvi so prevladale končnice priponskih glagolov, v 1. os. dvojine je končnica *-ma*. Slišati je nedoločnik na *-ti* in *-t: nèsti/nèst, pèčti/pèčt*. Namenilnik je ohranil posebno obliko le pri redkih, zelo pogostnih glagolih v zvezi z glagoli premikanja: *pást – grém póst, spát – grém spót*. Obrazilo *-ka* se pogosto dodaja časovnim prislovom: *čérika, lónika vèřhka*.

4.1 Vzhodnopohorski govor se približuje mestu Mariboru v Radvanju, Razvanju, na Tezmem in na Pobrežju. V tem severnoštajerskem govoru se je samoglasniško kolikostno nasprotje izgubilo; vsi naglašeni samoglasniki so dolgi, nagnjeni k diftongizaciji:

4.2 Samoglasniški sestav:

í/ii	ú/úu
íe	úo
é	ó
éi	óu
ié	uó
á	á
	+řr

í íi ← ī, ï; ùlúu ← ū, ù; íe ← ě, è; úo ← ò; é ← ē, è, ò, ē; ó ← ō; éi ← ě, ē; óu ← ō; ĭ; ié ← è ter umično naglašeni h e in ə; uó ← ò ter umično naglašenedega o; á ← ā, á ← à.

Gradivo: *iva* ← *řiva* ← *niva*; *bik*; *glúh*, *krúh*; *brieza*, *niešo*, *niest*, *núosim*, *kúoš*; *dén*, *měsa*, *pěs*, *pětek*, *dětela*; *gôba*, *rôp*; *grěih*, *pěič*; *bóuk*, *senóu*, *vóuk*, *tóuť*; *čielo*, *kmiět*, *miěgla*; *guóra*, *nuoš*; *bábji kášl*; *brát*, *jájca*; *dárva*. Nenaglašeni samoglasniki upadajo le ob zvočni-kih. Soglasniški sestav je enak kot v severnopohorskih govorih.

4.3 Sklanjatveni vzorci:

1. Za moški spol *brát-ø -a -i -a -i -om*: dv. *brát-a -ov -oma -a -ah -oma*; mn. *brát-i -ov -om -e -ah -ami*. Voblikotvorju in oblikospreminjaju so vzhodnopohorski govori podobni severnopohorskim, razlikuje se le nekaj sklonskih morfemov. V dajalniku in mestniku ednine je končnica *-i*; lahko je nastala iz *-u* → *ü* → *i* ali pa se je mestniška mehka končnica *-i* posplošila tudi v dajalniku; *-ah -ami* sta posplošeni končnici za moški in ženski spol. – Vzorec za 1. žensko sklanjatev: *kráv-a -e -i -o -i -i*; dv. *kráv-i -ø -oma -i -ah -oma*; mn. *kráv-e -ø -om -e -ah -ami*. V orodniku ednine je končni *-i* nastal iz končnice *-oj*, znane v srednještajerskih govorih, končnici *-oma -om* sta posplošeni iz moške sklanjatve. 2. ženska sklanjatev: *miš-ø -i -ø -i -i*; dv. *miš-i -i -ima/-oma -i -ih/-ah -ima*; mn. *miš-i -i -im/-om -i -ih/-ah -imi/-ami*. V tej sklanjatvi se poleg starejših i-jevskih končnic pojavljajo tudi posplošene končnice: *-oma -om -ah -ami*. Mešani naglasni tip: *kóust kosti kúostí kóust na kúostí s kúostí*; dv. *kúostí kosti kostéima kúostí na kostéih s kostéima*; mn. *kost-í -í -éim -í -éih -mi*.

5 Med govori, ki se dotikajo mariborskih predmestij, opažamo tudi razlike v besedišču. Trebuh: *lám̄p* (1, 4); brki: *róuse* (1); mrtvaški oder: *právda* (1), *páre* (2, 3, 4); večje ogrinja-lo: *xódra* (1), *freéča* (4), *plět* (2, 3); naramnice: *rouče* (1), *rúč2* (2, 3), *rúče* (4); rjuha: *párt* (1, 2), *leéntuh* (4), *pláhta* (3); podstrešje: *d`le* (1), *dile* (2, 3, 4); vrata: *dvéri* (1, 4); koruza: *túrřica* (1), *túrřica* (4); ličkati: *šópiniti* (1), *šóuliti* (1), *likati* (4), *kužúhati* (2, 3); velika noč: *létñce* (1, 4); moka: *mónka* (1), *meéla* (4); krompir: *reépa* (1), *búop* (3); popodne: *večeérka* (1, 2, 3); kosilo: *júžna* (1), *ábet* (1, 2, 3, 4); pomlad: *vléička* (1), *voléička* (1), *zmarléitka* (1), *zmléička* (1), *marléitek*, *zmarléitka* (4), fant: *póp*, *púbec* (1), *pójp* (4); dekle: *dekléina* (1, 2, 3, 4), mož: *láter* (1).

6. V mariborska predmestja segata slovenjegoriško in severnoštajersko narečje s kozjaškim, severnopohorskim in vzhodnopohorskim govorom. Povsod je odpravljeno tonemsko nasprotje, stavčna intonacija je v taktu zmeraj padajoča.

Akutirani samoglasniki so se pozno podaljšali; najmlajše je podaljšanje v slovenjegoriškem govoru, zato se tu ločijo odrazi akutiranih samoglasnikov od cirkumflektiranih tudi pri fonemih *i*, *u*, *e*, *q*, *a*, v severnih štajerskih pa le pri jatu, *e* ni *o*. Dolgi in kratki samoglasniški ĭ se je na vzhodu pozno vokaliziral v *u*, zato se za dolgi ĭ še ni razvil diftongični *úu*. V vseh govorih so izvršeni narečni naglasni umiki: kratkega cirkumfleksa na polglasnik: *miěgla*, dolgega cirkumfleksa za zlog na levo: *s koustjo*, *póuroka*, *pristava*; kratkega cirkumfleksa z zadnjega zaprtega zloga: *púotplat/páplat*, *cigan*. V vseh govorih sta se *ě* in *ō* razvila v dvo-glasnika *ei/ai*, *ou/au*; *ě*, *e*, *q*, *v é*, *ó*, *i* v *ii/éi*. Različno se razvijajo: *á* → *á/á*, *ó*; *ú* → *üi/úu/óu*, *ĭ* v *ú/óu*, *ó, ē vé/éi*; novoakutirana *e, o* → *ie/e/eé*; *ò* → *úo/o/óó*; umično naglašeni *e* → *é/é/eé/ié*; *o* → *á/úo/uó*.

* kozjaško (1), severnopohorsko (2), vzhodnopohorsko (3), slovenjegoriško (4).

V vzhodnopohorskem in slovenjegoriškem govoru so se kratki naglašeni samoglasniki podaljšali in ni več kolikostnega nasprotja, s povečanim številom dvoglasnikov se je okrepilo kakovostno nasprotje.

V soglasniškem sestavu je med temi govori manj razlik. Najpomembnejše soglasniške spremembe so: } → óu/ó, ú; samoglasniški r → ɚr, er, ar,; l' → l; n' → ŋ, n;šč → š: -v, v + nezvočnik → -ɥ/f, f; prehodni j: bejži, protetični h, v, j: hòni, hín, »inje«, vùš/vùš, jàme; -m → -n v slovenjegoriškem govoru; tl, dl → tl, dl v severnopohorskem in kozjaškem, -l v vzhodnopohorskem in slovenjegoriškem govoru: pàdla/pàla.

V pregibanju je v 1. moški in 1. ženski sklanjatvi prevladal nepremični naglasni tip. V vseh obravnavanih govorih je dvojina dobro ohranjena v vseh samostalniških sklanjatvah, končnice pa se zlasti v mestniku in orodniku množine zenačujejo za vse spole. Samostalniki moškega spola ne podaljšujejo osnove z -ov: v im. mn.m. spola ni končnice -je. Povsod je v mestniku ednine končnica -i, v vzhodnopohorskem govoru tudi v dajalniku ednine; v vzhodnopohorskem govoru ima edninski orodnik ženskega spola končnico -i ← -oj: s kràvi, z mìši. Samostalniki srednjega spola se že v ednini lahko feminizirajo, srednji spol ohranjajo zlasti samoedninski samostalniki tipa mláiko, kaméje, tarpléje, v množini (tudi v dvojnini z maskulinizacijo) pa so se samostalniki srednjega spola izgubili. Tisti, ki podaljšujejo osnovo s -t ali -n, se že v dvojnini maskulinizirajo Tip: tele teleta, dva teleta, trije tele-ti; seme semena, dva semena, trije semeni.

Podaljšane osnove z -es prehajajo med samostalnike ženskega spola: koláisa, očáisa/buka ali pa ne podaljšujejo osnove dráiv-a -e.

Končnica -i pri pridevniku v im. ed. m. sp. ne ločuje določnosti od nedoločnosti: On je góli. Vsi govori imajo v rod. ed. m. sp. končnico -iga. Pri glagolih je prevladala spregetev priponskih glagolov: dáte, véite, jéite.

Ob prepletanju in križanju različnih glasoslovnih narečnih prvin iz primestnih govorov nastaja v mestni govorici enoglasnišniki sestav z izrazito težnjo po odpravljanju dvoglasnikov ú in á, po oženju samoglasnika e in zlasti o ter po daljšanju kratkih samoglasnikov. Na oblikoslovni, oblikotvorni, skladenjski in izrazni ravnini ostaja več narečnih prvin.

Summary

THE DIALECTS OF THE SUBURBS OF MARIBOR

The dialects of Maribor represent a contact between the various dialects of the Štajerska region: the Panonian, the »Slovenske gorice« and the »Kozjak« variant, the North-Styrian and the dialects of the Eastern and Northern part of the Pohorje. The acutely accented vowels are in all instances longer, but because of that different from those that are long by definition. The dialects of the Eastern Pohorje and the Slovenske gorice area evidently lose the contrast in vowel lengths. In all dialects we find a characteristic withdrawal of short or long circumflexes for one syllable to the left of the initial position. Moreover, in all the speeches the long »jat« and »ó« became the diphthongs »ei/ai«, »ou/au«; the long »a« and the nasal »é« evolve into a short »é«, »o« into »ó«, while the long »i« is always diphthongised. Other sounds follow a different line of development: »á«, »ú«, the etymological e, newly acutely accented »e« and »o«, the differently accented »e« and »o« and the dark »l«. The dual is maintained, the feminisation of the nouns of the neuter gender is always present, merely »s - t« and »- n« of the prolonged roots are masculinized in the dual and plural. The fifth case, singular, masculine gender, is characterized in all cases with an »-i« ending, while the adjective genitive case with »-iga«.

DIALOG, DIALOGIZACIJA IN KARNEVALSKO SPREJEMANJE SVETA

(poskus oživiti Bahtinov ,estetski' boj v sodobnem ,karnevalu')

Nobeno naključje ni, da razmišljamo o misli Mihaila M. Bahtina. Njegova filozofija jezika, teorija komunikacije, antropologija, estetika / . . . / so v našem družbenem trenutku vse bolj aktualne. Pragmatično gledano jih razumemo: 1) kot opozorilo pred (ponovnimi) poskusi ,dogmatizirati' družbeno življenje, pred naraščajočimi pojavi nacionalsocializma in populizma, ki ponujajo iluzijo izhoda iz krizne situacije v identifikaciji z ,univerzalno odrešilno' idejo (oz. z njenimi zagovorniki – t.j. z vodjo), resnici na ljubo pa zadovoljujejo le trenutne potrebe in parcialne interese, v bistvu pa kriznega žarišča ne odpravljajo; 2) kot ,pot' k spoštovanju, toleranci, upoštevanju različnosti, ki je pogoj spoznavanju sebe in razumevanju sveta v njegovi dinamiki.

Vse kaže, da je zgodovinski spomin prešibak, da bi se človek pravočasno zavedel možnosti /in nevarnosti/, ki jih prinaša družbena kriza za manipulacijo z ljudmi. Zgodovina se ponavlja v ,konstantah': človek, poln besed o enakopravnosti, napredku in ,rešitvi', sprevrča pojem demokracije, ko za tem izrazom dejansko skriva željo po ,liderstvu', dogmatizme, ki vsi brez izjeme vodijo v unificiranost in totalitarizem.

Osrednja naloga M. M. Bahtina, ruskega filozofa tega stoletja, ki pušča neizbrisno sled, ne samo v ruski, temveč tudi v zahodni miselnosti, je spoznavanje človeka kot individuuma in prvine/nosilca družbe in kulture.

Nakazano izhodišče ne nasprotuje dejstvu, da je večina njegovih teoretskih del posvečena literaturi in v okviru nje – poetiki. V članku *Problemy sodržanja, materiala i formy* bereмо: »Poetika / . . . / mora biti estetika umetniške besedne ustvarjalnosti, estetika pa, ki se ukvarja z umetnostjo, ima na vsakem koraku opraviti s človekom kot celovito osebnostjo.«

V času, ki je literaturi namenjal veliko pozornosti – od takratnih ideoloških avtoritet /Lunačarski in celo Lenin/ do revolucionarnih idej ruskega formalizma, ni čudno, da je Bahtin svoje razmišljanje usmerjal k odnosom med ideologijo in (parafrazirajoč Bahtina) resničnostjo družbenih znakov, k oblikam sporazumevanja, kar je privedlo do znanih misli: kjer ni znaka, ni tudi ideologije oz. obratno – kjer je znak, je tudi ideologija, realnost znaka je realnost družbene komunikacije. Bahtinova filozofija jezika in teorija komunikacije sta doživeli svoj odmev tudi na področju literarno-teoretske misli in predstavljata kritiko tistih formalističnih teženj, ki so zagovarjale zgolj strogo imanentno obravnavo literarnega dela. Za Bahtina literatura ,prelamlja' v svojem bistvu celoto ideološke sredine, katere del je ona sama. Po Bahtinu je literatura element ideološke sredine, vendar ne v službi nekega drugega ideološkega skladnika – znanosti, propagandnega aparata, religije ipd. Na videz morda nekoliko paradoksalno, vendar ta misel suponira zahtevo po samostojnosti, svobodi literature – literatura ni izraz vnaprej izoblikovanih idej, ki bi služile uveljavitvi določenih mnenj in ocen v širšem ideološkem kontekstu, hkrati pa ta samostojnost v Bahtinovem diskurzu ne pomeni izoliranosti literature od družbene realnosti: zgodovinski presek (poznavanje literarne evolucije) pokaže preplet, izmenjavo literarnih elementov, spremembe žanra in literature in v sopostavitvi odkriva njeno zdajšnjo funkcijo.

Čeprav načelni zagovornik formalizma (ruski formalizem pojmuje kot vrsto materialne estetike, ki nadomešča ‚estetski objekt‘ s fizično strukturo materiala) Bahtin že v svoji rani fazi ustvarjanja z njim polemizira.* Očita mu scientizem in neupoštevanje ‚obče estetike‘. Samozadostnosti proučevanja znotrajliterarne stvarnosti postavlja nasproti ‚ideološko ustvarjalnost‘ (literatura kot estetska ustvarjalnost v besedah), formalnim vidikom vsebinske, kar (rečeno poenostavljeno) sponira analizo (zanj aksiološkega) umetniškega dela v tesnem prepletu z zunajliterarnim življenjem. Njegova koncepcija je rezultat svojevrstne teorije dialoščnosti, ki temelji na sociološki poetiki in jo je koncizno izpeljal v knjigi *Problemy poetiki Dostojevskogo*. Namesto formalističnega termina ‚forma materiala‘ uvaja termin ‚forma vsebine‘, ki je jezikovni izraz (vendar po njegovi dialoški teoriji nikoli samo forma tega jezika) ustvarjalca do dogajanja v svetu, dejavnik, ki prvine iz zunajliterarnega sveta vnaša v svet literature in jih v skladu z estetiko spreminja v celovit, a dialoški sistem, tako v relacijah znotrajliterarne resničnosti kot zunajliterarne resničnosti in literarnega dela. Tako je forma tudi dejavnik, ki postavlja že /o/ vrednoteno resničnost v nov kontekst, transformira etične, filozofske, gnoseološke postavke, z njimi polemizira in s tem nakazuje novo videnje sveta, novo vrednotenje.

Da zgoščenost v prikazu Bahtinove teorije dialogičnosti ne bi ovirala procesa razumevanja, se je k posameznim, že izrečenim mislim potrebno vrniti, jih razložiti vpete v sistem, da bi povezave med elementi razumeli in spoznali kot avtorjev odnos do sveta in človeka.

Že v polemiki s formalizmom se je Bahtin pričel navduševati za možnosti, ki jih nudi sociologija. Zapiše, da je estetsko odsev tega, kar je družbeno – ali – ko govorimo o estetiki umetnosti, govorimo o sociologiji umetnosti.

Po njegovih besedah se sočasna sociologija omejuje na površinsko in vulgarno socialnost – je abstraktna in ne seže do družbenega bistva človeka. Na podoben način ocenjuje Bahtin tudi psihoanalizo v knjigi *Frejdzizm*. V nasprotju s sociologijo in psihoanalizo se estetika ukvarja s podobo konkretnega človeka v umetnosti: to je govoreči človek med drugimi ljudmi, s katerimi se sporazumeva.

Naš zaris nam dovoljuje samo to, da shematično zarišemo okvir, ki naj nam nakaže področje in smer Bahtinove teoretske misli. V tem okviru se prepeljavamo enkrat od poetike, estetike do filozofske antropologije, drugič pa od filozofske antropologije, estetike do poetike. V vzajemnem koreliranju nastaja celota, ki se v umetnosti kaže kot estetika, katere središče je človek in (njegov) svet. Iz tega sledi, da je umetnost specifično/umetniško spoznanje človeka o človeku, ki se upira vsakršni reifikaciji in alienaciji, da je v umetniškem izrazu individualnost tudi družbena (kar pomeni, da je subjektivizem lahko tudi objektivni) ali z besedami Bahtina – individualna zavest je družbeno-ideološko dejstvo.

Bahtinova misel o prisotnosti konkretnega človeka in o interakciji tega z drugim človekom v umetnosti, ima teoretske osnove v njegovem razumevanju govora. Bahtin zapiše: »Človek *realno* obstaja v formi ‚jaz‘ in ‚drugi‘ (ti – on). Jaz brez drugega dejansko ne more obstajati / . . . / Biti – pomeni za drugega in preko njega – zase.« Zavest, sama na sebi ne obstaja, saj adresant v procesu komunikacije z drugim človekom ne sprejema tega kot objekt lastne zunanje observacije, temveč ga sprejema kot subjekt – z lastnim izjavljalskim stališčem, ki ga upošteva v svojem izjavljanju. Da se potemtakem v komunikacijskem procesu zaradi različnih govornih stališč razlikovati t. i. pravi avtorjev govor (intencija je najprej usmerjena na predmet komunikacije) in nepravi avtorjev govor (gre za t. i. tuj govor – go-

* P. N. Medvedev, *Formal'nyj metod v literaturovedenii*, Leningrad 1928. Danes to delo (in še nekatera druga, ki so bila v dvajsetih in tridesetih letih objavljena z imeni njegovih sodelavcev) dokumentirano pripisujejo M. Bahtinu.

vor v govoru in govor o govoru) – iz te delitve je Bahtin razvil model govornih tipov (to se je zgodilo v knjigi o Dostojevskem, kjer si je mogoče v obliki razpredelnice ta model tudi ogledati*). Umetnost je po Bahtinu organsko zvezana z dediščino pomenov, smisla in vrednot. Spoznanje, ki se želi aktivno odzivati na neki svet vrednot, je v svojem bistvu dialoško. Nujni pogoj recipientu za razumevanje jezikovnega sistema je, da ga sprejema v soočanju s svojim subjektivnim znakovnim sistemom. Na ta način ta sistem ne more nikoli obstajati kot čista objektiviteta. Rečeno s primerom: umetnost (vrednota) ne more obstajati sama na sebi kot danost, saj jo šele sprejemnik (ali pa ne) v interakciji s svojim znakovnim sistemom konstituira. Velja seveda tudi povratna sprega. Tako konstituirani sistem lahko šele zdaj – v procesu primerjave – vpliva na subjektivni sistem s svojo specifiko. Popolnoma brezupen se nam zdi poskus, da bi ‚kulturna dejstva‘ lahko razlagali nevtralnno in enoznačno.

Bahtin je s filozofijo dialoga razvil in nadgradil formalistično koncepcijo imanentne obravnave literarnega dela, ko je upošteval pri interpretaciji, vendar na temelju poetoloških zakonitosti, sociološki in ideološki vidik. Znakovni material potemtakem ni produkt avtonomne individualne zavesti, ko pri njenem strukturiranju sodeluje tudi ‚notranji‘ – ‚tuj‘ govor, ki je skupaj s »pravim avtorjevim govorom vključen v zunanjo družbeno komunikacijo in ideološko verigo.«

Po Bahtinovem mnenju individualna zavest pri vsej svoji relativnosti (o tem sem govoril malo prej) krepi v okvirih opozicije ‚jaz – drugi‘ svoj lastni status, hkrati, ko prav taista relativnost implicira tudi pritisk ‚drugega‘ na individualnost in suverenost zavesti. Sem je mogoče šteti vse ekonomske, politične in ideološke vrste prisile družbenega okolja do miselne premoči in argumenta avtoritete. Tako se tudi kot nič osupljivega na tem mestu pojavi misel, da imata tako Bahtinova estetika kot filozofija aksiološki značaj, ki jo je kaj hitro mogoče podkrepiti z Bahtinovo mislijo iz članka *Slovo v žizni i slovo v poèzii*. Tu je literarno delo definirano kot zbirnik neverbaliziranih družbenih ocen – celo več – vsa umetnost je domena vrednotenja. Na tem mestu je zanimivo izreči zgolj samo opazko o Bahtinovi interpretaciji Rabelaisovega romana Gargantua in Pantagruel, v katerem je osrednja vrednota telo, svet okoli njega pa glede nanj dobiva aksiološko podobo. Po Bahtinu ne gre v poudarjanju materialnotelesnega načela zgolj za reakcijo na srednjeveško askezo, pač pa predvsem za izraz pojmovanja o nerazdružljivi povezanosti duhovnega in telesnega, celovitosti kozmičnega in družbenega. Princip binarnega soodnosa vidi Bahtin tudi v razmerju individualna zavest – kultura, svoje videnje pa konkretizira na primeru že omenjenega Gargantue in Pantagruela v knjigi *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekov’ja i renessansa*.

Po Bahtinu se individualna zavest konstituira na podoben način kot zavest skupine oz. kot zavest cele kulture – kot bi kultura bila nadaljevanje zavesti različnih individualnosti in obratno – individualnost nastaja, se razvija in se lahko realizira samo v okviru kulture. Govoreč, bodisi o individualni, bodisi o skupinski zavesti oz. o kulturi, ločuje oficialno in neoficialno zavest, kar je zanj bolj povedni in ustrežnejši ekvivalent za tisto, kar psihoanaliza poimenuje z izrazoma zavedno in nezavedno (*Frejdizm*). Rečeno drugače – gre za binarno delitev med (relativno) statičnimi ideološkimi sistemi umetnosti, znanosti, prava ipd. in vrednotenjsko pluralističnimi, dinamičnimi sistemi ‚življenjskih‘ ideologij. Ta njegova zamisel se je utelesila v knjigi *Tvorčestvo Fransua Rable*, kjer je ob bok oficialni kulturi postavil ljudsko kulturo smeha kot razvojno produktivni (dialoški) večglasni govor, ki

* O tem gl. tudi v poglobljeni razpravi A. Skaze o Bahtinovi teoretski misli v knjigi M. Bahtin, *Teorija romana*, Ljubljana 1982.

ima v pisani besedi svoje zametke v menipejski satiri, sokratovem dialogu in seže preko grških romanov tipa Petronijevega Satirikona, Apulejevega Zlatega osla – Wolframovega Parsifala v kulminacijo t. i. druge stilistične črte (Bahtinov termin) – v večglasen (polifoničen) roman Dostojevskega. Roman druge stilistične črte je po Bahtinu neposreden dedič neoficijalne ljudske kulture smeha in za razliko od nje (ki se ohranja samo še v obliki posameznih relikto) v sodobnosti še nezaključena, produktivna in dominantna literarna vrsta.

Ni naključje, da Bahtinova filozofija dialoga (besede) delno korenini v ljudski kulturi smeha kot njegovega organizatoričnega načela, smeha, ki hkrati, ko časti in praznuje, tudi zasmehuje. To je smeh časa, ki s tem, ko pokopava staro, že tudi rojeva novo. V knjigi *Tvorčestvo Fransua Rable* je zapisano: Karneval – to je gledališče brez odra in brez razdeljenosti na izvajalce in gledalce. V karnevalu so vsi ljudje aktivni udeleženci . . . Karnevala ljudje ne gledajo . . . marveč živijo v njem, živijo karnevalsko življenje – to pa je življenje, ki je zapustilo utrjene kolesnice; to je do neke mere ‚narobe svet‘. Karnevalski odnos do sveta, ki odpravlja »zakone, prepovedi, omejitve, ki določajo režim in red vsakdanjega (zunajkarnevalskega) življenja,« karnevalski smeh, ki vključuje (zaradi svoje univerzalnosti) tako adresanta kot adresata, sta centralna atributa Bahtinovega videnja grotesknega odnosa do sveta (in s tem groteske), za katerega sta značilna profanizacija – »prenos vsega visokega, idealnega na/. . ./raven zemlje in telesnosti, stihijsko dialektično povezovanje duhovnega in materialnega v nerazdružljivo enotnost.« (*Tvorčestvo Fransua Rable*).

Postaja razumljivo, da je z vidika Bahtinove filozofske antropologije estetika groteske pogoj (recimo temu) avtentični, realistični in resnični umetnosti (ne pa estetika klasično lepega), da je logična razvojna etapa estetike groteske (na področju literature) estetika proze, v okviru proze pa polifoni roman.

Na koncu bi opozoril, parafrazirajoč E. Czapplewicza, na potrebo po upoštevanju dveh aspektov, ko govorimo o Bahtinovi teoriji dialoga: izhodišča Bahtinovi konceptiji segajo, ob naslonitvi na Heglovo filozofijo, neposredno do Platona, njegovo (Bahtinovo) teoretsko misel pa moramo jasno razlikovati od teorije dialoga, kot so jo postavili nemški neoidealisti ali Bahtinovi predhodniki v Rusiji (Ščerba, Jakubinski, Vinogradov); Bahtinovo filozofijo dialoga je treba razumevati kot filozofijo človeka z vidika ontologije in epistemologije – *dialog je najvažnejša osnova, na kateri nastaja resničnost in je najpopolnejši način spoznavanja te resničnosti*. In spet je razumljivo, da Bahtin v polemiki z individualističnim subjektivizmom Vosslerjevega tipa in abstraktnim objektivizmom de Saussurovega tipa postavlja za enoto jezikovne komunikacije izjavo (*vyskazyvanie*), nastalo in nastajajočo le v interakciji z določenim sociumom. V težnji po konstituiranju individualne zavesti se mora človek reflektirati v drugi zavesti, kakor je nujno, da se kultura v obliki dialoga srečuje s tujo kulturo, da bi se sama lažje in bolje spoznala.

Človek naj bi svojo izjavo (in izjavo ‚drugega‘) sprejemal kot nekaj relativnega, se zavedal ambivalentnosti (svoje) izjave, ki nikoli ne more biti absolutna, ker je tako v govorcu, ki jo poraja, kot v njej sami ob življenju prisotno minevanje in smrt, in če je preveč resnobna in zagnana, potrebuje polemiko in smeh, ki očiščuje in prerujeva. To (samo)zavedanje je izraz (po Bahtinu) karnevalizacijskega občutenja sveta, z vidika človekovega življenja vsekar proces, ki vodi v razvoj.

Miha Javornik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

PRAGMATIKA KOT JEZIKOSLOVNA VEDA

Okoliščine (kontekst) – temeljni pojem pragmatike

Kako pojasniti paradoks, da opis jezika kot sistema znamenj in slovničnih pravil temelji na razčlembi pisnih in govornih besedil, kljub temu pa to znanje ne zadošča za učinkovito sporazumevanje? Kaj je razlog za nezadostnost slovničnih pravil v razmerju do rabe? Ali je razlog iskati v dejstvu, da se je opis večinoma ustavil ob mejah povedi in le postopoma zajel celotna besedila, da je temeljil pretežno na razčlembi pisnih, ne pa tudi govornih besedil? Res je, da bi v teh primanjkljajih lahko iskali razloge za nezadostni slovničnega znanja v razmerju do rabe, vendar mislim, da je temeljni razlog v naslednjem: Besedilo nastaja v konkretnih okoliščinah in na njegovo oblikovanje ne vplivajo samo slovnična pravila, ampak tudi fizično, družbeno in psihično okolje, udeleženci, njihov položaj in moč, namere, želje, pričakovanja in medsebojna razmerja. Ti in drugi okoliščinski dejavniki vplivajo na izbiro izraznih sredstev na vseh jezikovnih ravneh, glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski. Da bi prišli do jezikovnih posplošitev, so si jezikoslovci okoliščinske dejavnike pri nastajanju besedil odmislili in jih zavrgli, ker so domnevali, da so zgolj naključni in ne omogočajo ugotavljanja zakonitosti in posplošitev. Razmerje med jezikovno dejavnostjo in zunajjezikovnim položajem se ni preučevalo, ker se je domnevalo, da bi tako preučevanje pripeljalo do premalo zanesljivih podatkov in splošno veljavnih posplošitev. Pojem situacijski kontekst (context of situation) je uporabil Malinowski (1923), ko se je znašel pred nalogo, da je moral prevesti etnografska besedila iz papuanskega jezika v angleščino in je v znanem delu *The problem of meaning in primitive language* izoblikoval teorijo, po kateri besed in stavkov ne moremo opazovati neodvisno in iztrgano od situacijskih položajev, v katerih so nastali. Za poljskega antropologa je bilo nemogoče določiti pomen izraza neodvisno od okoliščin v katerih je bil uporabljen (citirano po Dezideri, 1987), kot je denimo nemogoče primerno uporabljati pozdravne vzorce, ne da bi vedeli, ob katerem času in komu jih je primerno izreči. Jezikoslovje je spoznanje o kontekstni odvisnosti pomenov jezikovnih znamenj najprej sprejelo v delni obliki, s preučevanjem t. i. deikov, tj. besed, katerih pomen zunaj okoliščin ni določljiv. To so denimo osebnozaimenski, krajevni in časovni kazalniki kot *jaz, ti, tam, tukaj, včeraj, jutri, danes, sedaj*. Vendar je s tem jezikoslovje zajelo le tisti vrh pragmatične ledene gore, ki se je izrazil s slovničnimi sredstvi in z jezikovnimi konvencijami. Sploh je za razmerje med slovnico in pragmatiko značilno, da je bila prva pripravljena priznati in sprejeti pragmatična dejstva le do mere, do katere so se ta izrazila bodisi z besednimi bodisi s slovničnimi sredstvi. Vendar je, kot bom skušala pokazati kasneje, prilaščanje pragmatične pojavnosti z metodologijo slovničnega opisa neustrezno. Pragmatike ni mogoče obravnavati kot dodatne ravne jezikovnega opisa, ker je njeno bistvo v tem, da uveljavlja novo perspektivo videnja jezikovnih pojavov. Čas nam ne dovoljuje, da bi se ustavili pri drugih pomembnih avtorjih, ki so obravnavali pojem okoliščin, ampak bomo skušali predstaviti najnovejši poskus za opredelitev predmeta pragmatičnega raziskovanja. V delovnem gradivu *Pragmatika kot teorija jezikovne prilagoditve* (adaptation, J. Verschueren, 1987), ki je nastalo v okviru mednarodne pragmatične zveze (International Pragmatics Association IPRA), katere sedež in dokumentacijski center je na univerzi v Antwerpnu, J. Verschueren citira misel Jacoba Bronowskega, da je bistvo znanosti postavljati predrzna (impertinent) vprašanja, ki omogočajo primerne (pertinent) odgovore, in v skladu s to mislijo pragmatiki kot vedi zastavlja naslednje vprašanje, na katero naj bi ta odgovorila: Kaj in kako jezik prispeva k človekovemu preživetju (na ravni rase, ožjih in širših skupnosti, posameznikov v vsakdanjih položajih, n.d. 38–39). Nato pragmatiko opredeljuje kot teorijo jezikovne prilagoditve oz. adaptacije rabi in oko-

liščinam, sklicujoč se na Darwinovo teorijo naravnega izbora; njen osnovni pojem je pojem prilagoditve okolju, posledica prilagajanja okolju pa so jezikovne variabilnosti, ki segajo od različnih jezikov do znotrajjezikovnih socialnih, funkcijskih in prenosniških vrst pa do različic v okviru jezikovnih ravnin. Vednost, ki naj bi jo ponudila pragmatična veda, naj bi bila preživetveno pomembna tako za človeka v razmerju do jezikovnega okolja kot tudi za jezik v razmerju do družbenega okolja.

Opredeleitev pragmatike kot teorije prilagajanja jezikovnemu in nejezikovnemu okolju in analogija z Darwinovo teorijo bi seveda lahko spominjala na Spencerjevo teorijo socialnega darvinizma, s katero je avtor skušal filozofsko upravičiti kapitalno družbeno razmerje, bogastvo nekaterih in revščino drugih slojev kot posledico naravnega reda stvari. S prilagoditvijo jezikovnemu okolju se govorec konformira z obstoječo mrežo družbenih razmerij, ki se izražajo in obnavljajo prav s sredstvi jezikovnega učinkovanja. Ali se je pragmatika v času svoje institucionalizacije tako zavarovala pred možnostjo globljega spoznavanja, pred osvobajajočo alternativo te vede, ki omogoča za jezikovno obliko zagledati družbena razmerja, ki se z njo izražajo, in tako ponuja tudi strategije njihovega spreminjanja? Ni naključje, da se človek v najvitalnejših letih svojega razvoja ne more in noče konformirati z govorom odraslih, zato se mladostniki zatekajo v sleng, hoteč tako uveljaviti družbeno neprilagodljivost in razliko. Temeljno vprašanje pragmatičnega raziskovanja bi zato lahko parafrazirali tako: Kako je mogoče z izbiro jezikovnega izraza družbeno okolje, ožji in širši kontekst, spremeniti v skladu z željo in prepričanji, oz. kako se je mogoče z izbiro izraza z družbenim okoljem poistovetiti? Če se izrazim v Piagetovem izrazju duševnega prilagajanja okolju, je za jezikovno prilagajanje pomembna tako asimilacija kot tudi akomodacija, prisvajanje pričakovanj okolja kot njihovo spreminjanje. Pragmatično znanje bo namreč vse pomembnejše. Množična in satelitska komunikacija sicer nasilne strategije pri spreminjanju sveta nadomešča z nenasilnim znamenjskim učinkovanjem, jezikovnim in nejezikovnim, vendar se postavlja vprašanje, ali se tako ne oži prostor človekove dejavne soudeležbe v tem procesu.

Okoliščine (ali kontekst) je širok pojem, saj zajame razlike med različnimi kulturami in jeziki pa tudi družbeni, kulturni kontekst znotraj posameznega jezika in končno tudi kontekst medosebnega sporazumevanja dveh ali več udeležencev. Njegovo vlogo v pragmatičnem raziskovanju bom ponazorila z razčlemba besedila iz predvolilnega boja.

Oglejmo si besedni boj med židovskim konzervativcem Likuda Šamirjem ter laburistoma Peresom in Weitzmanom. Weitzman očita Šamirju, da navija le za Camp David kot okvir za reševanje palestinske krize, hkrati pa noče privoliti k umiku Izraela niti z enega samega centimetra okupiranih ozemelj. Tako pravi: »Ali Šamir ni prebral campdavidskih sporazumov ali pa javnost zavaja. Camp David temelji na resoluciji varnostnega sveta 242, ki Izraelu med drugim nalaga umik na meje, obstoječe pred junijsko vojno 1967, Šamir pa ravno to zavrača. »Weitzmanovo trditev razumemo kot očitek, čeprav ta beseda ni nikjer v besedilu izražena; nasprotniku očita ali nevednost, t.j. nepoznavanje sporazuma, ali namerno zavajanje. Šamir očitka ni skušal ovreči vsebinsko, z argumentom, ampak je izbral povračilno strategijo in skušal čim bolj učinkovito vrniti udarec, tako da se na očitek odzove z zbadljivko, rekoč, da je po jordanski odločitvi, da prekine vezi z zahodnim bregom, »ostal laburistični hlev prazen«, pri čemer je namignil na to, da je Peres doslej vztrajno igral na jordanskega kralja Huseina. Weitzman pa mu je odvrnil: »Jaz nisem toliko zaskrbljen zaradi praznega hleva, kolikor zaradi vprašanja, kako bo Šamir vzredil toliko oslov, kolikor jih je spravil podse.« Šamirjev Likud pa mu je odvrnil: »Za napad na konkurenco ne zadošča dolg in oster jezik, potrebni so trdni argumenti, ki jih laburisti nimajo« (S. Čor-daš, Predvolilne zbadljivke, Delo, 24. avg. 1988).

Priznati moramo, da za učinkovitost besednega boja ne zadošča razumevanje pomenov besed in znanje skladijskih pravil, ampak je potrebno več. Kaj je presežek dobesednega razumevanja, ki ga omogoča branje besedila v kontekstu?

Izgovorjene povedi in besedila pridobijo med izrekanjem v okoliščinah nove pragmatične sporočilne vrednosti, ki v prvotnem besedilu niso izražene neposredno, ampak jih besedilu pripiše šele interpretator, naslovnik ali bralec. Dobesedni pomen besedila interpretiramo tako, da mu pripišemo ilokucijske namere in perlokucijske učinke:

dobesedni pomen:

Ali Šamir ni prebral campdavidskih sporazumov ali pa zavaja javnost.

Laburistični hlev je ostal prazen.

Jaz nisem toliko zaskrbljen zaradi praznega hleva, temveč zaradi vprašanja, kako bo Šamir vzredil toliko oslov, kot jih je spravil podse.

→

sporočeni pomen:

očitek – Weitzman očita Šamirju nevednost ali namerno zavajanje ljudi.

– zbadljivka – Šamir je zbedel Weitzmana, rekoč . . .

Zbadljivka.

Besedilo razkrije temeljno pragmatično strategijo besednega boja, ki v političnem dvoboju, za razliko od strokovne polemike, pogosto ni v tem, da bi dokazovali resničnost trditve, ampak je v vračanju udarcev po načelu povračilnosti. To strategijo je Levstik izrazil z besedami: Ali ga bom s pogačo pital, kadar se z njim kregam.

Pragmatične raziskave vzniknejo na mestu, ki ga teorija oblik in pomena, slovnica in pomenslovlje ne pojasnjuje. Če želim naslovnika užaliti, zbosti, prizadeti, potolažiti, razveseliti, ilokucijske namere oz. zaželenega perlokucijskega učinka ne morem doseči z neposrednim izražanjem in poimenovanjem, denimo *Rad bi te užalil ali žalim te*, če pa mu zabrusim, da je v svoj hlev spravil same osle, bo beseda zadela, čeprav nima nujno pomenskega pokritja. Rabe besed v konkretnih okoliščinah zato ni mogoče pojasniti samo z razlago pomenskega razmerja zaznamujoče – zaznamovano. Ob tem razmerju obstaja še razmerje želja – ilokucijska namera – perlokucijski učinek. To razmerje je v sporazumevanju nadrejeno drugim sporočilnim vrednostim, vendar se zakriva, zato se najpogosteje ne izraža z rabo slovničnih in besednih sredstev, torej s poimenovanjem, ampak z izbiro vsebine in oblike sporočila. Dobesedni pomen besedila pa interpretiramo tako, da mu nadrejamo ilokucijske in perlokucijske vrednosti, ki jih izrazimo z ilokucijskimi in perlokucijskimi glagoli, ki namere in učinke besedil v okoliščinah poimenujejo: *očitati, užaliti, prepričati, prizadeti, opravičiti se, razveseliti, prositi, zahtevati, potolažiti, zbosti*. Zato so v empiričnih raziskavah skušali popisati glagole, ki izražajo govorna dejanja (speech act verbs), njihove namere in učinke, jih razvrstiti v kategorije in na tej podlagi določiti vrste govornih dejanj (Austin, 1962, Searle, 1969; Ballmer, Brennenstuhl, 1981). Glagoli govorne dejavnosti (Toporišič jih je poimenoval glagoli rekanja in mišljenja) ne izražajo samo vrste dejanja – trditve (assertives), zahteve (directives), obljube in grožnje (commissives), izrazniki (expressives) in deklarativi, ampak tudi njegovo moč (force), razmerje do drugega dejanja ter razliko med ilokucijo in perlokucijo. Za slovenski jezik njihov opis še ni opravljen. Učenci imajo velike težave pri izražanju lastnih stališč, mišljenja in prepričanj, saj se dejstva, da imamo v jeziku dve vrsti glagolov, glagole, s katerimi predstavljamo svet zunaj nas, in tiste, s katerimi izražamo stališča do sveta in razmerje do drugega, ne zavedajo. Če se te razlike ne zavedamo, kako bi potem zavestno skrbeli

za razvijanje in rast glagolskega bogastva v jeziku. Raziskave glagolov rekanja in mišljenja so pomembne tako s stališča opisa slovenskega jezika kot s stališča jezikovnega učenja in pouka.

Besedilu je mogoče pripisati pragmatično sporočilno (tudi performativno) vrednost v obliki ilokucijske namere ali perlokucijskega učinka le, če poznamo okoliščine njegovega izrekanja. Trditvev *Ima poln hlev oslov* ima zunaj okoliščin drugačen pomen kot v okoliščinah predvolilnega boja dveh strank, ko postane žaljivka, saj sporoča, da so strankini pristaši neumni. Pragmatična interpretacija, ki dobesednemu pomenu besedila na podlagi kontekstnih obvestil pripiše sporočeni pomen ali smisel (speaker/hearer meaning, intended meaning, sense), ne poteka po načelih logičnega sklepanja, ampak je posledica dotika pomenskih vrednosti z naslovnikovo željo, potrebami in pričakovanji. Če si naslovnikovega obiska želimo, bomo poved *Jutri se oglasim*, interpretirali kot obljubo, če pa se ga bojimo, bo imela za nas vrednost grožnje. Tako sklepanje je Grice (1975) poimenoval konverzacijsko sklepanje (conversational implicature) in ga ločil od konvencionalnega sklepanja (conventional implicature). Iz trditve *Olimpija je izgubila tekmo*, lahko izpeljemo sklep (presupozicijo) *Olimpija je tekmovala*. To sklepanje ni odvisno od potreb in želja, temveč temelji na pomenskih razmerjih med trditvijo in njeno presupozicijo. Pomembna naloga pragmatičnega raziskovanja je opisati načela konverzacijskega sklepanja (Grice, 1975; Gibbs, 1987).

Čeprav je ilokucijsko namero mogoče izreči s t. i. eksplicitnimi performativnimi formulami, npr. *obljubljam*, da bom storil p; *zahtevam*, da storiš p; *prosim*, da storiš p itn., sporočevalec govorno dejanje le redko opravi z rabo performativnih glagolov, ampak izbere vsebino in obliko besedila, ki proizvede zaželeni učinek. Za razliko od ilokucijske namere pa perlokucijskega učinka v jeziku ni mogoče izreči dobesedno, ga poimenovati, saj bi tako izrekanje ne bilo učinkovito, denimo *Želim te prizadeti*. Tako se med dobesednim pomenom besedila in namero ter učinkom ustvari prazen prostor. Razmerje med besedilom, namero in učinkom zato ni pomensko, ampak je instrumentalno razmerje. Besedilo je posledica želje in namere ter sredstvo učinka.

Jezikoslovje je prazen prostor med pomenom besedila, željo, namero in učinkom poskušalo posvojiti s t. i. performativno hipotezo (Ross, 1970; Berckmans, 1988), tako da je pragmatično razmerje sporočevalec – ilokucijsko dejanje – naslovnik prevedlo v pomensko poimenovalno razmerje, izraženo z osebnim zaimkom za 1. os. edn., performativnim glagolom in osebnim zaimkom za 2. os. edn. Slehernemu stavku bi tako v globinski strukturi naredili ustrezni nadrejeni performativni stavek. Poved *Jutri bo deževalo* bi v globinski strukturi zapisali kot *Trdim, da bo jutri deževalo*. Tako so instrumentalno pragmatično razmerje prevedli v poimenovalno pomensko razmerje in pravilnost postavke skušali dokazati z zgledi stavkov, ki za svojo razlago in slovnično pravilnost dejansko predpostavljajo nadrejeni performativni stavek. S tem pa so spremenili bistvo pragmatičnega pomena, ki se tvori iz razmerja dobesedni pomen besedila – okoliščine in ga ni mogoče prevesti v pomensko poimenovalno razmerje. Poved *Jutri bo deževalo* lahko v ustreznih okoliščinah razumemo tudi kot odklonitev vabila na izlet. Dobesedni pomen povedi je razumeti kot razlog oz. sredstvo odklonitve.

Instrumentalno razmerje med dobesednim pomenom besedila ter ilokucijsko namero in perlokucijskim učinkom sicer ni dogovorjeno, vendar ga je mogoče opisati. Dobesedni pomen besedila ima ilokucijsko vrednost obljube tedaj, če sporočevalec namerava opisano propozicijsko dejanje opraviti in si naslovnik to želi; če si naslovnik napovedanega propozicijskega dejanja ne želi, si dobesedni pomen besedila razlaga kot grožnjo. Očitno je, da se pragmatične ilokucijske in perlokucijske vrednosti tvorijo ob dotiku dobesednega pomena

besedila z naslovnikovimi željami, potrebami in pričakovanji; naslovniki jih razumevajo tako, da ocenijo škodo ali korist, ki bi jo zanje imelo udejanjenje njihove vsebine. Neskladje želja pripelje do nesporazumov; sporočevalčevo obljubo naslovník razume kot grožnjo, grajo kot pohvalo. Zgled:

A, velik nasprotnik nemškega fašizma – reče B-ju, zagovorniku fašizma: *Vi boste gotovo prvi, ki boste na Dunaju pozdravili Nemce.*

B: *Nisem zaslužil take pohvale.*

A: *Nisva se dobro razumela; nisem imel v mislih pohvale, ampak očitek.*

Za razliko od propozicijskih vsebin, ki jim je glede na razmerje do reference ali do drugih trditev mogoče pripisati resničnostno vrednost, ilokucijska in perlokucijska dejanja ocenjujemo glede na to, ali so iskrena - neiskrena in učinkovita - neučinkovita (happy, unhappy). Razmerje med iskrenostjo in učinkovitostjo ni vselej skladno, ti vrednosti sta lahko tudi v nasprotju. Fant dek-le zapelje tako, da ji obljubi zakon, čeprav se z njo ne namerava poročiti. Ali obljubo določa njeno iskreno izrekanje, torej sporočevalec, ali njena učinkovitost, t.j. naslovníkovo verjetje v sporočevalčevo iskrenost, v njegovo pripravljenost, da bo objubljenó dejanje tudi zares opravil? Obstaja tudi možnost, da sporočevalec obljubo izreka iskreno, a mu naslovník vseeno ne verjame. Pragmatike kot empirične vede seveda ni mogoče opreti na moralno vrednost, kot je iskrenost, saj bi bila taka predpostavka empirično nepreverljiva, hkrati pa bi bila neskladna z očitnim dejstvom, da so ljudje neiskreni, saj varajo in lažejo. Pragmatika lahko ugotovi le dejstvo, da je govorno dejanje učinkovito opravljeno tedaj, kadar naslovník v e r j a m e v sporočevalčevo iskreno namero, da bo objubljenó dejanje opravil; prepričanje, da je to, kar trdi, res; željo, da si zahtevanega dejanja želi. Učinkovito vplivanje tako predpostavlja medsebojno zaupanje in sodelovanje; varanju in laži se je mogoče upreti, tako da preverjamo resničnost trditev in ne zaupamo tistemu, ki je naše zaupanje izrabil.

Povzamemo lahko, da ostajajo ilokucijske namere in perlokucijski učinki najpogosteje neizrečene sestavine smisla; spodletel je poskus, da bi jih prevedli v pomenske poimenovalne vrednosti, saj je njihovo razumevanje odvisno od okoliščin izrekanja. Ujeti jih je mogoče s preučevanjem dialóškega razmerja, razmerja med prvotnim in poročanim govorom. To namreč razkrije, da zamolčani del smisla naslovník izrazi kot nadrejeno sestavino svoje interpretacije sporočevalčevega govora. Pragmatiko zanimajo interpretativne vrednosti, ki jih različni interpretatorji nalagajo na isto izhodiščno referenco ali besedilo. Tako smo se dokopali do možnosti, da ponovimo Morrisovo opredelitev pragmatike, ki še vedno ni presežena: predmet pragmatičnega raziskovanja je razmerje med znamenjem in njegovim interpretatorjem (Morris, 1938: 6).

Po drugi strani pa je mogoče reči, da se jezikovno neizražena sestavina smisla lahko izrazi z drugimi nejezikovnimi izraznimi sredstvi, predvsem pa se kodira v obliki notranjega govora.

Pragmatično raziskovanje je tako tesno povezano z raziskavami notranjega govora in z razmerjem notranji - zunanji govor. Ne zanima ga samo jezikovno, ampak tudi nejezikovno sporazumevanje. Zapletenost tega raziskovalnega področja seveda ne more biti razlog, da bi se mu odpovedali. Pragmatika se ukvarja z instrumentalnim razmerjem med pomenom in sporazumevalnimi cilji. To razmerje se sicer lahko izrazi tudi kot poimenovalno razmerje, vendar je to prej izjema kot pravilo. Gramatikalizacija pragmatičnih vrednosti je prej izjema kot pravilo. Kaj je potem pravilo pri izražanju pragmatičnih sporočilnih vrednosti?

Izbira izraza

Opravljen razčlemba omogoča trditev, da obstajajo sporočilne vrednosti, kot so moč, položaj, pripadnost in nepripadnost interesnim skupinam, želje, namere in učinki, ki se izmikajo neposrednemu izražanju z besednimi in slovničnimi sredstvi, ampak se izražajo na posreden, indirektn način z *izbiro* vsebine in oblike besedila, za katerega sporočevalec presodi, da bo prineslo (performiralo) zaželene učinke, t.j. prizadelo, potolažilo, užalilo, razveselilo, prepričalo. Naj nevedem Verschuerena: Govorjenje ali izrazna in/ali komunikativne raba jezika se sestoji iz stanovitve jezikovne izbire, zavedne ali nezavedne, iz jezikovnih in zunajjezikovnih razlogov (. . .); pragmatiko je mogoče razumeti kot raziskovanje mehanizmov in motivov, ki so v ozadju izbire, ter učinkov, ki jih te imajo oz. jih nameravajo imeti (n.d.: 14). Pragmatika naj bi bila zmožna povezovati jezikovne lastnosti na vseh ravneh jezikovnega strukturiranja z lastnostmi okoliščin (konteksta), tako da bi pojasnjevala povezanost (conjunction) med sporazumevalno pogajalnostjo in variabilnostjo oblik (str. 36). Gramatikalizacija, t.j. izražanje pragmatičnih vrednosti z besednimi in slovničnimi sredstvi je tako izjema, pravilo pa je, da jih izražamo z izbiro izraznih sredstev izmed več mogočih izraznih možnosti. Razliko med slovnicno in pragmatiko naj ponazorim s preprostim zgledom. Vzemimo dvojici povedi (1) *Dajte mi Teleks*, (2) *Ali imate Teleks?* Povedi se slovnično razlikujeta po skladenjskem naklonu, izraženem z velelnikom oz. členkom, ter pripadajočem naklonskem pomenu (velelnost, vprašalnost). Toda v okoliščinah rabe se opisana *oblikovna in pomenska razlika* ukine; z obema povedma opravimo isto ilokucijsko dejanje, t.j. od prodajalca časopisov zahtevamo revijo. Ob tem pa se vzpostavi nova *pragmatična razlika*. Dejstvo je, da s povedjo *Dajte mi Teleks* opravimo dejanje na neposreden način (N) in v tem primeru obstaja med pomenom velelnne povedi in namero skladje; dobesedni in sporočeni pomen se skladata. Če pa izrečemo poved *Ali imate Teleks*, med dobesednim pomenom in ilokucijsko namero ne obstaja skladje: dobesedni pomen je vprašanje, ilokucijska namera pa zahteva (indirektno izražanje – P).

Slovničnopomenska obravnava:	(1) <i>Dajte mi Teleks.</i> velelnost	(2) <i>Ali imate Teleks?</i> vprašalnost	Oblikovna razlika pomenska razlika
pragmatična obravnava: (kontekst)			
temeljna izbirna možnost:	N dobesedni pomen = sporočeni pomen	P dobesedni pomen ≠ sporočeni pomen	pragmatična razlika

Zgled ponazarja, da se med rabo izrazne in pomenske razlike ukinjajo, t.j., da je isto dejanje mogoče opraviti na več izbirnih načinov; toda ustvarjajo se pragmatične razlike. Različice imajo različno vplivajnsko moč (illocutionary force). Ob tem se postavljajo naslednja raziskovalna vprašanja:

(1) katere izbirne možnosti ima govorec naravnega jezika na voljo za opravljanje posameznih ilokucijskih in perlokucijskih dejanj;

(2) katere lastnosti okoliščin (konteksta) vplivajo na izbiro;

(3) katere sporočilne vrednosti se kodirajo kot razlike med aktualnim, dejansko uporabljanim, in potencialno mogočim izraznim sredstvom.

Poleg pomena, ki ga določa razmerje zaznamujoče - zaznamovano, sporočilo tvorijo sporočilne vrednosti, ki nastajajo iz razlik med izbirnimi, alternativnimi izraznimi možnostmi, ki jih imamo na voljo za opravljanje istega dejanja ali poimenovanje iste reference. *Delavec na začasnem delu v tujini* je lahko še *zdomec*, *gastarbajter*, *prišlek*; *gospodinjska pomočnica* je še *služkinja*, *snažilka*, *dekla*, *hišna*; *človek*, ki *ubije človeka* pa *ubijalec*, *morilec*, *revolucionar*, *atentator*. Z izbiro izraza izmed več mogočih izraznih možnosti se referenčnemu pomenu doda dodatna sporočilna vrednost, ki je izraz sporočevalčevega razmerja do reference, njegovega vrednotenja in hotenja, in prav ta vrednost je, kot sem že zapisala, predmet sporazumevalne menjave in sredstvo vplivanja na naslovnikova stališča, prepričanja in posledična ravnanja. Da bi se izmaknil vrednostnemu učinkovanju, znanstveni govor izbirnost poimenovanja, značilnega za politični govor in praktično sporazumevanje, nadomesti z definiranimi znanstvenimi pojmi in konvencionalnimi poimenovanji – izrazjem. Njihova raba v nas ne zbuja vrednostnih stališč, ampak nas sili k razmisleku, ali je trditev resnična ali neresnična. Pragmatika tako omogoča razumeti temeljno razliko med tremi vrstami govorov, ideološkim, znanstvenim in umetnostnim.

Povzamemo lahko, da pred oblikovanjem besedil po slovničnih pravilih obstaja dejanje i z b i r e izraznih sredstev in upovedovalnih strategij. Model, katerega organizacijsko načelo je izbira, pa ni več enorazsežnosten (kot v pomenoslovju), ampak večrazsežnosten.

Razmerje zaznamujoče - zaznamovano vodi k pomenu in referenci, izbirnost med različnimi zaznamujočimi pa k sporočevalcu. Za razliko od razmerja zaznamujoče zaznamovano razmerje sporočevalca - zaznamujoče ni dogovorjeno, konvencionalno, determinirano, ampak je izbirno, motivirano in intencionalno, usmerjeno k cilju. Vendar ni mogoče predpostavljati, da je izbira docela subjektivna in da ima govorec na voljo neomejeno število izbirnih možnosti. Pragmatično raziskovanje je smiselno le ob predpostavki, da je število izbirnih možnosti končno, izbira pa ni določena samo s sporočevalčimi subjektivnimi željami, namerami in cilji, ampak nanjo vplivajo lastnosti okoliščin (konteksta), kot so starost, položaj in moč sporočevalca, ustanove, spol, skratka, sporočevalčeva umestitev v mrežo družbenih razmerij. Pragmatično raziskovanje je smiselno le, če omogoča posplošitve, t.j. ugotavljanje sistematičnih in napovedljivih zvez med izbiro izraznih sredstev in strategij ter okoliščinami oz. omogoča napovedati učinek izbranega besedila v danih okoliščinah. Vendar zveze med izrazom in okoliščinami niso dogovorjene, s pravili predpisane in določene, ampak le verjetnostne, izraziti jih je mogoče v obliki večje ali manjše pogostnosti rabe izraza v posameznih okoliščinah. Napovedljivost je lahko skoraj popolna, lahko pa zelo nizka. Tako je velika verjetnost, da bo odrasli govorec neznanca nagovoril z *vi*, manjša, ali ga bo nagovoril s *tovariš* ali z *gospod*; napovedljivi so denimo vzorci, s katerimi ga bo povprašal po času ali ga poprosil, naj mu pokaže pot. Nič pa mu ne preprečuje, da se ne bi odločil za tikanje in poimenovanje *kolega*, čeprav je taka izbira manj verjetna. Njegovo govorno vedenje je tem bolj zaznamovano, čim manj pričakovana izrazna sredstva in strategije izbira, in tem bolj opazno, čim bolj nepričakovano se vede. Pričakovano izražanje predpostavlja, da se govorec prilagaja družbenemu okolju, nepričakovano pa, da se to prilagaja govorcju. Pragmatika raziskuje izbirne, alternativne načine izražanja referenčnih vsebin, ilokucijskih učinkov ter ugotavlja sistematične zveze med njimi in okoliščinami, tako da raziskuje pogostnost rabe izbirnih alternativ v posameznih okoliščinah.

Neposredno (direktno) in posredno (indirektno) izražanje ilokucijske namere

Za izražanje ilokucijske namere imamo na voljo dve temeljni izbirni možnosti ali strategiji, neposredno ali direktno in posredno ali indirektno izražanje. Kdaj, v katerih okoliščinah, sporočevalec izbira eno ali drugo izbirno možnost? Določiti je mogoče dve temeljni okoliščini. Strokovno in znanstveno upovedovanje poteka na dobeseden in neposreden način in ne dopušča premeščanja izrečenega v pragmatične sporočilne vrednosti, iskanje namer in učinkov. Udeleženci le nadzorujejo, ali je mogoče logično ali izkušensko preveriti resničnost trditve. Ne glede na učinke, ki jih ima znanstvena trditev, je ta primerna, če je le resnična. Posredno ali indirektno izražanje ilokucijskih namer je značilno za praktično sporazumevanje in ideološko vplivanje. Vendar tudi v teh okoliščinah pragmatične vrednosti, ki so v naslovnikovo korist, radi izrekamo neposredno, s poimenovanjem namere: *oproščam se ti, čestitam ti, voščim ti, obžalujem, izrekam ti sožalje*. Če pa izražamo namere, ki pomenijo grozljivo naslovnikovi svobodni odločitvi za dejanje in so v našem interesu denimo zahteve, se praviloma izognemo neposrednemu izražanju s performativnimi glagoli *zahtevam, ukazujem, prepovedujem* in raje posežemo po posredni obliki, namigu odločevalnem vprašanju ali nasvetu: *Ali bi hotel/bi lahko; dobro bi bilo če bi; soba ni pospravljena*. Na ta način naslovniku sporočimo kaj neprijetnega ali pa zakrijemo neskladje socialnih ciljev in želja, dosežemo videz naslovnikovega svobodnega odločanja za dejanje. Opraviti imamo s strategijo samoukazovanja, saj si zahtevo po načelu konverzijskega sklepanja izreče naslovnik sam. Učinek takega izražanja je vljudnost in prijaznost. Izbira vljudnih, posrednih oblik je odvisna od vrste okoliščinskih lastnosti, nanjo vplivajo trije temeljni dejavniki: (1) družbena bližina oz. razdalja med udeleženci; (2) družbena moč; (3) teža obremenitve, ki se z zahtevo nalaga naslovniku; (4) kulturne in jezikovne okoliščine. Pričakovana zveza med izbiro in opisanimi dejavniki je naslednja: sporočevalec je vljudnejši do naslovnikov, ki imajo večjo moč in pomembnejši položaj kot sam, kot do naslovnikov enakega ali nižjega položaja. Vljudnost narašča s težo obremenitve, ki jo zahteva nalaga naslovniku, in s sporočevalčevo koristjo, ki jo bo imel od opravljenega dejanja.

S. Žilavec (1988) je v doma opravljene raziskavi ugotovila, da dijaki izrekajo zahtevo učitelju v 95,8 % v posredni (indirektni) obliki, na mlajšega brata/sestro pa se v 84,5 % obračajo na neposreden (direkten) način. Sočasno pa si sami želijo v podrejenem položaju posredno izraženih zahtev, ki jih ocenjujejo za vljudnejše. Lahko bi rekli, da jih jezikovno prilagajanje naslovnikom podrejenega in nadrejenega položaja sili v neskladnost med lastnim govornim vedenjem in pričakovanim in zaželenim vedenjem drugega. Z načinom izražanja zahteve obnavljajo neenakovredna družbena razmerja, kar jim preprečuje, da bi sami vstopili v enakovredno in obrnljivo sporazumevalno razmerje. Tu se zelo jasno pokaže, da prilagajanje hierarhično urejenemu družbenemu okolju ovira in preprečuje ustvarjanje enakovrednih razmerij. Zahteva po jezikovnem prilagajanju okolju je hkrati zahteva, da na obstoječa razmerja pristanemo in se jim prilagodimo.

Sklep

Da bi lahko govorili o kakem raziskovalnem področju kot o znanstveni vedi, morajo biti izpolnjeni nekateri pogoji: določiti je treba predmet raziskovanja in ga razmejiti od predmeta sorodnih ved; oblikovati sestav teoretičnih trditev, predpostavk in domnev, ki jih je mogoče preverjati na pojavnih opazljivkah, govornem gradivu; opisati je treba metode empiričnega raziskovanja ter oblikovati sestav pojmov in poimenovanj – izrazje. Nato sledi institucionalizacija vede kot izobraževalnega področja na univerzah, ustanavljanje strokovnih društev, izdajanje časopisov, možnost doseganja znanstvenih nazivov. Lahko bi rekli, da pragmatika v veliki meri izpolnjuje vse naštetje pogoje znanstvene institucionaliza-

cije in se razmeroma hitro razvija v znanstveno vedo. Vendar ne hrepeni po metodološkem monizmu niti prehitri teoretični homogenizaciji. Je namreč znanost v nastajanju in ima pred seboj še dolgo življenjsko dobo.

Olga Kunst-Gnamuš

Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani

Literatura:

- Austin, J. L. (1962): How to do things with words. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ballmer, T., Brennenstuhl, W. (1981): Speech Act Classification. A Study in the Lexical Analysis of English Speech Activity Verbs. Berlin: Springer Verlag.
- Berckmans, P. R. (1988): Recent work on the performative hypothesis. *Communication and Cognition*, v. 21, n. 1:5-16.
- Blum-Kulka, J. (1987): Indirectness and Politeness in Requests: Same or different. *Journal of Pragmatics* 11:131-146.
- Butler, C. S. (1988): Pragmatics and systemic linguistics. *Journal of Pragmatics*, v. 12, n. 1:83-102.
- Cherry, R. D. (1988): Politeness in written persuasion. *Journal of Pragmatics*, v. 12, n. 1:63-81.
- Dezideri, P. (1987): Situacioni kontekst. *Kultura* 76-77:48-66.
- Gibbs, R. W. (1987): Mutual Knowledge and the Psychology of Conversational Inference. *Journal of Pragmatics*, 11:561-588, North Holland.
- Kunst Gnamuš, O. (1979/80): Izvor in funkcija samostalnškega izražanja. *Jezik in slovstvo*, Ljubljana, l. XXV, š. 6:160-164.
- Kunst Gnamuš, O. (1984): Govorno dejanje – družbeno dejanje. Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja, Ljubljana.
- Kunst Gnamuš, O. (1986): Razumevanje in tvorjenje besedila. Poskus pragmatične obravnave. Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja, Ljubljana.
- Kunst Gnamuš, O. (1986): Sporočilo je razpeto med željo, interes in resnico: družbeni smisel pomenskih in pragmatičnih jezikovnih raziskav. Naši razgledi, Ljubljana, š. 16:455-456.
- Kunst Gnamuš, O. (1987): Pragmatično o jeziku in komunikaciji. Naši razgledi, l. XXXVI, š. 18:513-514.
- Kunst Gnamuš, O. (1987): Premestitev besedila s površinskostrukturne na globinskostrukturno raven. *Anthropos*, Ljubljana, š. 1-2:339-356.
- Leech, G. N. (1983): Principles of Pragmatics. London: Longman.
- Levinson, S. C. (1983): Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, C. (1938): Foundations of the Theory of signs. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ross, J. R. (1970): On Declarative Sentences. V: R. Jacobs, P. Rosenbaum, eds.: Readings in English Transformational Grammar. Waltham, Mass., Ginn and Co.
- Searle, J. R. (1969): Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toporišič, J. (1976): Zvrstnost slovenskega jezika. Slovenska slovnica, Založba Obzorja Maribor, str. 9-13.
- Toporišič, J., urednik, Gjurin, V., sourednik (1981): Slovenska zvrstna besedila. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.
- Verschueren, J., ed. (1987): Concluding Round Table 1987 International Pragmatics Conference. Working document 2. Belgian National Science Foundation and University of Antwerp.
- Verschueren, J., ed. (1987): Pragmatics as a Theory of linguistic Adaptation. Working document 1. Belgian National Science Foundation and University of Antwerp.
- Vukmir, B. (1987): Prepričevanje in utemeljevanje v petem in sedmem razredu osnovne šole. Diplomski naloga. Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Žilavec, S. (1988): Neposredno in posredno izražanje sporočajske namere. Diplomski naloga. Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- 1987 International pragmatics conference. Abstracts. University of Antwerp, avgust 17-22.

RAZVRSTITEV STAVČNOFONETIČNIH PRVIN V UMETNOSTNEM BESEDILU GLEDE NA TEORIJU IN INTERPRETACIJO

Pričujoče razmišljanje o stavčnofonetičnih prvinah v umetnostnem besedilu je nastalo iz dveh spodbud: na eni strani sta ga oblikovala razbor in preverjanje idejnoteoretičnih izhodišč stavčne fonetike, na drugi pa spoznanja, ki jih je rodilo praktično, aplikativno delo v fonolaboratoriju na Pedagoški fakulteti v Mariboru.¹

Umetnostno besedilo je poseben organizem, ki se od neumetnostnega loči v temeljnem namenu: /V/ neumetnostnem besedilu je jezikovno znamenje podrejeno vsebini nekako skrito za njo, saj gre v večini neumetnostnih besedil za enopomensko predstavitev izbrane predmetne vsebine, v umetnostnem besedilu pa je navadno razkrito, razvidno in tako postavljeno, da omogoča za današnjo umetnost /.../ značilno večpomensko razbiranje.²

Umetnostno besedilo se do kraja samouresničuje in samopotrjuje šele v stiku s porabnikom, t.j. bralcem oziroma poslušalcem. Valovno dolžino sporočanja pa določata oba: besedilo in prejemnik. Receptcija se spreminja od prejemnika do prejemnika, vpliven dejavnik pa sta tudi čas in prostor, v katerem poteka. Kot primer velja spomniti na različen sprejem Hlapca Jerneja (vključno s sodbo avtorja) pri različnih sprejemnikih od posameznika do različnih narodov, ki so ga prevedli.

Prenašanje in sprejemanje, kot vemo, lahko poteka prek vidnega ali slušnega prenosnika. (Tu bi lahko dodali še tipnega, ki ga omogoča brajlova pisava za slepe).

Obstaja mnenje, da sta vidni in slušni prenosnik dva povsem različna načina prenosa sporočila. Toda novejše psihofiziološke raziskave kažejo, da je med omenjenima prenosnikoma več skupnega, kot bi sodili na prvi pogled. Večina t. i. tihega branja (v smislu popolne odsotnosti oz. pasivnosti govoril) to pravzaprav ni: aparature so namreč pokazale, da tudi pri takem branju grlo z glasilkami, jezik, ustnice in druga govorila niso povsem pasivna, ampak sodelujejo pri bralnem dogodku. Zvočna strana besedila se torej na poseben način uresničuje tudi pri tovrstnem sprejemanju. Toda ker so to specifični problemi, predvsem psihofizične narave, in ker niso v ožji optiki z naslovom začrtane problematike, je umestno, da ostanejo zunaj zastavljenega razmišljanja.

Vsako umetnostno besedilo je (predvsem) tudi govorjeno besedilo. Ni si mogoče zamisliti pisnega sporočila, ki ne bi bilo implicitno določeno s temeljnimi zvočnimi oblikovalci, kot so intonacija, register, odmori – ne glede na to, ali doseže tudi govorno uresničitev.

V umetnostnem besedilu so omenjene vrednosti in druge stavčnofonetične prvine lahko rezultat posebne organiziranosti besedila, so del estetske funkcije take oblikovanosti.

Ena temeljnih značilnosti umetnostnega besedila je, kot rečeno, v tem, da ponuja večpomensko razbiranje; zelo opazna ravnina takega razbiranja pa je prav zvočna. Variantnost zvočnih prvin umetnostnega besedila, ki jo omogoča njegova konotativna (soznanjemoval-

¹ Za izhodišče sta veljali dve temeljni deli:

J. Toporišič, Slovenski jezik, Izgovor in intonacija s recitacijama na pločama, Zagreb 1961.

J. Toporišič, Slovenska slovnica Maribor 1976.

² B. Pogorelec, Stilno predhodništvo v Tavčarjevih delih, JiS 1982/82, 285.

na) narava pa je v vsakem besedilu specifična. Izbira intonacije, hitrosti, ritma, registra, intenzitete, stavčnega poudarka in barvanja je na eni strani vezana na nekatera teoretična določila, še pomembnejše pa je harmoniziranje konkretne zvočne interpretacije s celotno idejno-vsebinsko naravnostjo besedila. Prav v interpretaciji je privlačnost zvočnega učinkovanja, je njegov čar: umetniško besedilo nenehno izziva nove in nove poskuse. Seveda niso vsa besedila enako odprta (naklonjena) pa tudi v istem besedilu so mesta z različnim zvočnim nabojem.

Kakšni sta torej razvrstitev in narava stavčnofonetičnih prvin v umetnostnem besedilu, če upoštevamo na eni strani teorijo, na drugi pa zahteve po skrbno pretehtani interpretaciji?

Odgovoriti na to vprašanje pomeni določiti uporabne teoretične stalnice ali morda že kar matrice za obe ravnini – to pa je mogoče. Umetnostno besedilo je enkratna, neponovljiva stvaritev, odprta in neizčrpana. Njena interpretativna neizčrpnost daleč presega možnosti (dosledne) uporabe določenih teoretičnih načel. Nasprotno: včasih je treba ravnati celo v navzkrižju s pravili. Tu pa smo že na področju svobodne, umetniške interpretacije, ki zahteva poglobljeno komunikacijo z besedilom, dobro poznavanje teoretičnih izhodišč stavčne fonetike, pogum, voljo in občutek za zvočno variiranje ter pretanjeno stavčnofonetično pripravo besedila. Interpretativno branje, deklamiranje, recitiranje ali celo igranje niso pomembni le zaradi odkrivanja zvočnih vrednosti besedila, temveč v veliki meri tudi zato, ker se je po tej poti mogoče uspešno približati pomenskim, idejnim in drugim sestavinam umetnine.

Glede na povedano, bom poskušal poiskati odgovor z uporabo nekaterih stvarnih primerov, ki naj pokažejo, da interpretativno branje, recitiranje in deklamiranje poleg upoštevanja temeljnih splošnih kriterijev zahtevajo tudi pretehtan izbor najustreznejše možnosti.

Eno najpomembnejših vprašanj v okviru stavčne fonetike je razvrstitev intonacij, in to končnih in nekončnih. Premišljeno odločitev zahteva zlasti vezalno priredje, kjer je treba pretehtati stopnjo čustvene zaznamovanosti.

Primer iz Cankarjeve Lede:

Tisti večer sem kmalu legel na slamnico; /premražen sem \uparrow
bil/³ in bolan/ in pusta praznota je bila v mojem srcu.⁴ \uparrow \downarrow

Včasih nam drugačno razvrstitev, kot se nam ponuja na prvi pogled, narekuje skladenjska zgradba. Primer iz Hlapca Jerneja:

Jernej ga ni pogledal/ \perp
in ga ni maral poslušati/ \uparrow
in je sedel za drugo mizo. \downarrow

Ali primer iz črtice Naš laz:

Gostači smo bili (. . .). \downarrow
(.)
Potrti smo bili,/ \uparrow
malodušni/ \perp
in molčljivi. \downarrow

3 Zaradi kratkosti segmenta »in bolan« ni nujno členiti.

4 \downarrow = kadenca, \uparrow = antikadenca, \perp = rastoča polkadenca, \uparrow = padajoča polkadenca.

Znaki so rabljeni v poenostavljeni varianti.

Prim.: J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1984, str. 456.

Premik intonacije iz \perp $>$ \top ustreza razpoloženjskemu opisu.

Primer iz Cankarjeve črtice Tinčica:

In bilo mi je,/	\perp
kakor da je vse ena sama,/	\perp
nerazdeljiva,/	\perp
prečudežna lepota:/	\perp
rodna pokrajina/	\perp
in bleščeče poletno nebo nad njo,/	\top
cerkev Svete Trojice,/	\top
Helena,/	\top
mladost in ljubezen,/	\top
in tiste plahe prve pesmi,/	\perp
ki so bile takrat v meni.	\downarrow

Poved je značilna ne le zaradi razvrstitve padajočih polkadenc, temveč tudi zaradi uravnovežnosti prvega in drugega dela.

Včasih (Cankar, Tinčica) pisatelj z ločili sam nakaže oz. določi intonacijo:

Sijajno se blešči v soncu. \downarrow
Sveta trojica, /kraljica vrhniška. \perp, \downarrow

Ali:

Vse posekano, \perp
od debela do stebela! \downarrow
Trda sončna svetloba lije,/ \top
lije,/ \top
lije

na grobišče:/ \top
niti usmiljene ciprese ni. \downarrow
Skorja na štorih je črna; \top
strjena kri . . . \downarrow

Gornji odlomek kaže še eno značilnost, namreč, da se v čustveno obarvani povedi padajočim polkadencam poveča interval.

Podobne spremembe intonacije zadevajo čustveno obarvane brezvezniške zveze (Cankar, Jure):

Na postelji je ležala,/ \top
ni se ozrla več vanj,/ \top
ni ga klicala po imenu. \downarrow

Tudi t. i. naštevanje podlega spremembi, ki nastane v čustveno obarvani povedi (Prešeren, Zdravljica):

Edinost, /sreča, / sprava \top, \top
k nam naj nazaj se vrnejo (. . .)

Spremembe pa niso možne samo v vezalnem priredju (Kajuh, Po tisoč letih):

To leto bo naše /in naša bo letos pomlad,/ \perp , \top
prišla bo tako,⁵ kot prišla je enkrat,/ \perp
a vendar drugače,/ \top
O/ – s cvetjem,/ a s puško na rami,/ \top , \top , \top
letos bo v boju prišla
/.../

Svojevrstno bogastvo tovrstnih premikov v intonaciji odkrivajo besedila za otroke. Toda tudi tu je treba biti previden in pretehtati, za kakšen opis gre in kolikšna je stopnja čustvene obarvanosti. Ilustrativna odlomka sta iz Suhodolčanovega Krojačka Hlačka in iz Grimmove Trnuljčice.

Potem je bil na vrsti krojaček Hlaček.

Ko se jim je skrill, ga niso več našli.

Pregledali so vse kote, obrnili vse zaboje in kadi,
preiskali njegovo hišo iz gumbov, pokukali v vse naprstnike,
v vsa vrabčja gnezda, prebrskali vse svetilčne grede, a zaman.

Krojaček Hlaček je izginil brez sledu.

/.../

Ko pa se je je dotaknil s poljubom, je Trnuljčica odprla oči, se prebudila in ga prijazno pogledala.

Zatem sta skupaj odšla dol in prebudili so se kralj in kraljica ter vsi dvorjani in so z začudenimi velikimi očmi gledali drug drugega. Tudi konji v hlevu so vstali in se jeli otresati, lovski psi so poskočili in pomahali z repom, golobje na strehi so dvignili glave izpod perutnic, pogledali okrog sebe in odleteli na polje: muhe na steni so lezle dalje, ogenj na ognjišču je švignil in vzplapolal, kosilo se je kuhalo, pečenka je spet začela cvrčati in kuhar je prisolil dečku zaušnico, da je zakričal, kuharica pa je dalje skubla svojo kokoš.

Prvi odlomek ima več čustvene nabitosti, zato so ustreznije podajoče polkadence. Nasprotno je Grimm bolj opisen; spričo tega so za interpretacijo primerne rastoče polkadence. Razlika je tudi v tempu: razgibanemu dogajanju v Trnuljčici se prilaga več dinamike.

Nadaljnje pomembno poglavje stavčne fonetike je register, to je višina intonacijske linije segmenta, stavka oz. povedi. Čustvena obarvanost potiska register iz območja srednje lege navzgor ali navzdol. Na primer iz Trnuljčice. Razvrščanje registrskih leg je kočljivo vprašanje; kaj rado se zgodi, da premalo pretehtane interpretacije vodijo v nenaravnost. Tako npr. interpretatorji zamenjajo siceršnje čustveno stopnjevitevost s premočnim premikom registra.

Naj spomnim samo na znano recitativno Kajuhovo Slovensko pesem. Kako pomemben delež v interpretaciji pripada registru, kaže npr. Kosovelova Brinjevka, kjer se register od začetka polagoma znižuje vse do konca pesmi.

V dramatiki je register lahko nosilec še drugih pomenov. V Molièrovi komediji Scapinove zvijače stavec takole odgovarja Scapinu, ki od njega, skopuha, hoče izvrtati denar za »ugrabljenega« sina:

Pa kaj, hudiča, je iskal na tej barki!?

Če je ta starčev ugovor izgovorjen z visokim registrom, izziva zelo komične učinke.

⁵ Brez odmora.

Register je pogostoma že dan s samo skladenjsko, včasih tudi interpunkcijsko ureditvijo, npr. (Cankarjeva Tinčica):

Temno in težko mi je seglo v srce. Kako vam je bilo, smreke, ob tisti uri, ko ste padale? Kam so zakopali vaša uboga trupla? – Kako ti je bilo, moja mladost, ob zadnji uri? Kje je tvoj grob? –

Gornji primer je poučen tudi zato, ker kaže, kako register lahko vpliva na brisanje neustrezne intonacije (/ . . / ob tisti uri, do ste padale) in s tem na umik odmora. Velikokrat pri interpretaciji premalo upoštevamo pravilo, da je mogoče opustiti rastoče oziroma padajoče polkadence pred kratkimi segmenti.

Register je lahko tesno povezan z jakostjo (intenziteto):

Edinost, sreča, sprava
k nam naj nazaj se vrnejo (. .)!

Pomembno vprašanje stavčne fonetike so odmori. Odmor ni praznina med besedilom, marveč je zapolnjenost, nemalokrat ima večjo gostoto obvestilnosti kot siceršnje bližnje besedje (Kajuh, Jesenska):

Zaupajte, tovariši, verujete!
V jeseni tej ni hrepenjenje kalna voda,
kot divji hrzajoči konj
prihaja k nam || ⁶ svoboda!

Ali primer iz Pavčka (Slovenske pesmi):

Pozno je. Pozno.
Po smrti diši.
Neustavljivo. Grozno.
Korak | in si v nji.

V prvem Kajuhovem verzu je mogoče členiti le z enim odmorom, s čimer preprečimo preveliko ritmično zasekanost.

Kako občutljivo razbiranje zahtevata tempo in ritem, naj osvetli odlomek iz pesmi Romane S. Makarovičeve, kjer obstaja različnost tudi znotraj kontrastnih delov:

Ki je krvavi pot potil,
mi pa za njim nič kolikokrat,
ki je po krivem obsojen bil,
bil izdan | in zasramovan,
mi pa za njim nič kolikokrat,
ki je težki križ na goro nesel,
mi pa za njim nič kolikokrat,
žolč pil, in križan bil,
mi pa za njim nič kolikokrat,
pa zato | ni sveta naša kri.

Ponavljajoči se ali delno ponavljajoči se deli povedi, odstavka ali kitice so praviloma signal sprememb v intenziteti in ritmu (E. Kocbek, Tovariši):

Kadar je dan, vas vidim, in kadar je noč, vas slutim,
in kadar je divja nevihta,
vas slišim, in kadar se pretrga vrsta, vas otipam.

⁶ Krajši (|) in daljši (||) premor.

Predstavljeno premišljanje o nekaterih prvinah stavčne fonetike in njihove razvrstitve v umetnostnem besedilu je poskus, ki naj pokaže, kako pomembno predstopnjo interpretacije pomeni razbijanje zvočnih sestavin v segmentu, zlasti pa v stavku in povedi. Kot poskusu naj mu bo oproščeno, če se je gibal le v območju povedi in če je bolj predstavljal kot reševal.

Poskus razgrnitve nekaterih tovrstnih problemov spričuje tudi po tej poti, da je umetnostno besedilo edinstvena, neponovljiva (in) večpomenska stvaritev. Če pa je večpomenska, potem je tudi izzivalno odprta za ustvarjalno interpretacijo. Tak izziv pa nam more biti, kljub svoji zahtevnosti, edinole in samo – v ustvarjalno veselje.

Janko Čar

Pedagoška fakulteta v Mariboru

Ocene in poročila

LITERARNOZGODOVINSKI ČLANKI V ZBORNIKU OBDOBJA 8

(*Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1986. Ur. B. Paternu, F. Jakopin s sodelovanjem P. Weissa. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1988, 484 str.*)

Ker je recenzijo jezikoslovnih člankov v 4. številki lanskega letnika Slavistične revije opravil že Jože Toporišič, bom svoj pregled zbornika Obdobja 8 omejila na literarnozgodovinske študije (teh je tudi največ, petindvajset), ki so razvrščene na obravnave poezije, proze in dramatike, zaključujejo pa se s tremi prispevki o spremljevalnih pojavih sodobne slovenske literature. Štefan Barbarič opozarja na delovanje Herberta Grüna in Mitje Mejaka v povojni slovenski kritiki, Lev Kreft predstavlja nekaj predvsem v političnih govorih omenjenih in zato manj znanih kritik Kocbekovega *Strahu in poguma* ob izidu, Aleš Erjavec pa ugotavlja, da v polemiki med Josipom Vidmarjem in Borisom Zihlerlom leta 1956 ni bilo teoretske strogosti, čeprav sta imela polemičarja precej jasno nazorsko ozadje. V teh treh prispevkih literarna veda (s pomožnimi vedami) piše svojo lastno zgodovino in avto-refleksijo.

K tej sodi tudi prvi prispevek v zborniku, avtorja Zorana Konstantinovića iz Innsbrucka, *Komparativistični nazori Antona Ocvirka v sistemu primerjalne književnosti*. Konstantinović obžaluje, da Ocvirkova *Teorija primerjalne literarne zgodovine* (1936), ki je izšla le pet let po prvem sistematičnem delu te vrste Paula Van Tieghema in vsebuje zelo diferencirano delitev vplivov, ob nastanku ni bila bolj znana mednarodni strokovni javnosti. Vendar ugotavlja, da je inspirirala sodobnega komparativista Dionyza Durišina za njegovo sistematizacijo vplivov v knjigi *Problémy literárnej komparatistiky* (Bratislava 1967). Komparativistične metode, na katere opozarja prvi prispevek, so v zborniku omejene na odnose slovenske literature z drugimi jugoslovanskimi književnostmi. Klaus Detlef Olof iz Celovca (*Slovensko-hrvaški literarni stiki ob primeru Edvarda Kocbeka in Slavka Mihalića*) obravnava prodor Kocbekove poezije v hrvaški kulturni prostor od konca šestdesetih do konca sedemdesetih let in Mihalićeve prevajalske zasluge za to. Drugačen pa je raziskovalni namen tistih prispevkov, ki primerjajo literarna besedila slovenskih in drugih jugoslovanskih avtorjev, ki so sočasno ustvarjali in pri tem razreševali istovrstno problematiko. Takšen je članek Juraja Martinovića iz Sarajeva *Dva tipa soneta in dva pogleda na njegovo recepcijo*, v katerem obravnava dve zbirki iz sedemdesetih let, *Štukature* Nika Grafenauerja in *Brezzakonje* Rajka Petrova Noga. Avtor ugotavlja, da ustvarjalca uporabi-

ta sonetno obliko za različna namena, Grafenauer za artistski odpor zoper radikalni subjektivizem in njegovo formalno neobveznost, Nogo pa za formalni nadzor nad kaotično, a primarno vsebino. Zanimiva je primerjava recepcij obeh zbirk v dveh različnih kulturnih okoljih; slovenska kritika je opozarjala na Grafenauerjev tradicionalizem, srbska pa je bila pri manj radikalnih sonetih Rajka Noga navdušena nad njihovo modernostjo.

Okvir ukvarjanja z jugoslovanskimi književnostmi presega le članek Janeza Strutza iz Celovca *Vaška tematika v novejši literaturi na avstrijskem Koroškem*, ki obravnava slovensko in nemško literaturo. S tem za opis slovenskih literarnih razmer vedno problematično zamejsko literaturo vpiše v drug, a prav tako relevanten kulturni prostor.

Poleg primerjalno zasnovanih razprav je v zborniku mogoče opaziti še dva temeljna pristopa; obravnave več literarnih del, opazovanih ob parametrih, ki utemeljujejo njihovo medsebojno povezovanje, in študije posameznih literarnih del oziroma opusov posameznih literatov. Meje strogo znanstvene refleksije prestopajo le prispevki Anteja Stamača *Izgubljanje individualnosti v sodobnem pesništvu*, Eve Catrinescu *Iskanje absolutnega v obdobju dvoma* in Božene Tokarz *Poezija in pojavi sodobne ikonosfere*, zasnovani kot razmišljanja o sodobni literaturi, ki je natančneje ne določajo, hkrati pa v prostora namenjajo lastnemu vrednotenju obravnavanih pojavov.

Najobsežnejša je razprava Borisa Paternuja *Sodobna slovenska poezija kot evolutijski problem*. Zajema raznovrstno in obsežno gradivo, kakršnega predstavlja slovenska poezija po letu 1945. Ta letnica, tudi za druge prispevke v zborniku določa periodizacijsko obdobje sodobnosti, kar je glede na pretres civilizacijskih temeljev sveta, ki ga je povzročila vojna, gotovo zanesljiv mejnik tega obdobja kulturne in umetnostne zgodovine. Evolutijski vidik obravnave, ugotavljanje spreminjanja literarnih pojavov, predvsem na ravni pesniške tematike, sestava vrednot in pesniškega jezika ter generacijskega in družbenega dogajanja, je Paternujevo središčno metodološko izhodišče. Zasnoval ga je že leta 1960 v razpravi *Sodobna slovenska lirika*, vendar mu sedanje gradivo omogoča nove načine sintetiziranja in razumevanja pojavov. V petdesetih in šestdesetih letih opaža pospešeni razvoj literature, v sedemdesetih in osemdesetih pa njen upočasnjeni razvoj. Prvo obdobje, pospešenega razvoja, deli v tri faze povojnega modernizma, ki jih, s sedaj že prevladujočo terminologijo, imenuje protomodernizem, modernizem in radikalni modernizem. Opombo, ki je Paternu tokrat ne naredi, bi zahteval le zadnji pojem, ki pokriva tudi t. i. neoavantgardizem, o katerem govorita druga dva prispevka v zborniku.

Denis Poniž piše o posebnem pojavu znotraj neoavantgardizma (*Vloga konkretne in vizualne poezije v konstituiranju in življenju slovenskih literarnih avantgard 1965–1975*), termin neoavantgarda in dve smeri v njej pa utemeljuje Janez Vrečko (*Neoavantgarda ali postavantgarda?*). Vrečko uvaja tudi pojem 'okrušek' za neorgansko, montirano avantgardistično delo, pri katerem se ustvarjalec prek izpraznjene subjektivitete preda materialu. Pomembna je sklepna ugotovitev, da je neoavantgarda nadaljevanje zgodovinske avantgarde, ki jo je institucionalizirala kot umetnost in pripeljala estetiko presenečenja do točke, ko ta ni bila več učinkovita. Po polomu avantgarde Vrečko ugotavlja bistveno spremembo v umetnosti; njen ponovni vznik v Aristotelovem pomenu.

Tega preloma seveda ni mogoče enostavno izenačiti s Paternujevo določitvijo druge razvojne faze, čeprav tudi on postavlja njeno mejo prav za propad radikalnega modernizma. Eno od takoj vidnih določil poezije v 70. in 80. letih Paternu opaža v tem, da spremembe ne potekajo v prelomih, temveč v prehodih, razlike pa živijo tudi vzporedno. Med njenimi notranjimi lastnostmi opozarja na smer nove stabilizacije subjekta in jezika. Slednja se, predvsem pri generacijah, ki so začele ustvarjati šele v tem času, kaže v krepitvi novega realističnega toka, znanega že iz druge polovice 60. let, in obnavljanju historičnih slogov s poudarjenim metaforičnim in simboličnim izražanjem. Prav to usmeritev predstavlja v zborniku tudi Bojana Stojanovič iz Novega Sada (*Poetika univerzalizma v mladem slovenskem pesništvu*), ki sicer ugotavlja nekatere tradicionalne formalne značilnosti, vendar jo bolj zanima položaj subjekta. Zanj ugotavlja, da je razdrobljen, brezsubjektni ali nadsujuktni lik, ki je postavljen ob kategorijo časa, dojeto univerzalno, kot preteklo, sedanje in prihodnje. To povezuje s kompozicijsko tehniko palimpsesta, ki jo razume predvsem kot semantično kroženje okrog istega motiva, na formalni ravni pa opaža še fragmentiranje, montažo delčkov sveta in asociativno nizanjanje slik ter aludirajočo metaforiko. Namen Stojanovičeve ni določiti evolutijske težnje, kot to skuša Paternu, ampak opisati poetološka določila skupine avtorjev, ki se zde v marsičem sorodna. Kljub shematičnosti njenega članka, je zanimava določitev subjekta v tej poeziji.

Zelo natančen in po ugotovitvah bogat je prispevek Marije Mitrović iz Beograda (*Ljudska pesem in sodobna slovenska poezija*), v katerem dokazuje različen odnos Vena Tauferja, Daneta Zajca, Gregorja Strniše, Svetlane Makarovič in Štefana Remica do ljudskega pesništva. Ta ne nastaja le na osnovi postmodernističnega citata, ampak tudi z imitacijo stila, načina, pomenov, na podlagi formalnih paralelizmov ali vzporednem vzdušju med moderno in ljudsko pesmijo. Mitrovićeva s tem opozarja, da je na videz istovrstni pojav lahko zelo različno motiviran.

Sodobna slovenska proza je v zborniku v treh prispevkih obravnavana na osnovi povezovalne kategorije, ki ji lahko rečemo nefikcijsko znotraj prozne fikcije. Krešimir Nemeč iz Zagreba (*Prodor nefikcije v sodobni slovenski roman*) ta pojav povezuje z modernimi romanesknimi smermi v svetovni književnosti in v jugoslovanskem prostoru (ameriški »novi žurnalizem«, proza Jorgeja Luisa Borgesa in Danila Kiša), v katerih se pojavljajo različni t. i. dokumentaristični postopki. Tudi v slovenskem romanu 70. let ugotavlja več funkcij in načinov uporabe dokumentarističnega gradiva in postopkov. Dokumentarnost je lahko resnična ali lažna in v obravnavanih delih najpogosteje krepi iluzijo resničnosti in mimetično branje. Kljub temu Nemeč zagovarja tezo, da je vključevanje dokumentarnega gradiva legitim literarni postopek, ki ga omogoča za vse tipe besedil odprta struktura romana.

Vprašanje spominske literature je naslov prispevka Marijana Dolgana, v katerem zanimiv polemični ton, usmerjen v slovensko memoarsko strast, dopolni z ugotovitvami o značaju in učinkovanju spominov kot ne povsem samozadostnih besedil, z njihovo tipologijo glede na družbeni položaj avtorja in z njihovo dvojno vlogo, saj jih imenuje opij za ljudstvo, a tudi sredstvo za demistifikacijo in družbeno kritiko ter, v naših posebnih razmerah, zgodovinsopisni nadomestek. Dolganov prispevek je mogoče povezati z razpravo Franceta Bernika *Avtobiografsko v novejši slovenski vojni prozi*, ki prav tako obravnava literaturo, temelječo na doživetem – avtobiografskem. Ta pa ni memoar, ker izkušnjo literarizira. Obravnavani romani to dosega s tehniko otroške doživljajske perspektive, poudarjanjem dvojnosti med dogajalnim in pripovedovalnim časom ali celo s tretjeosebno multifiguralno pripovedjo. Ker Bernik avtobiografske postopke analizira ob delih z vojno tematiko, je zanimiva njegova sklepna ugotovitev, da je avtobiografske artikulacije vojne tematike v sodobni slovenski literaturi vse več, kar je znak, da se ta tematika osvobaja ideološke shematike, osebe pa dvigujejo iz brezoblične anonimnosti. Pogojni celoti teh treh prispevkov je mogoče dodati tudi članek Franceta Zadravca »Anketni list« kot pripovedna oblika o novelistični zbirki Miška Kranjca *Anketni listi malega človeka*. V njej Kranjec polemizira s statistično pridobljeno resnico, ob katero postavlja bolj resnično umetnost. To seveda kaže, da kljub na prvi pogled zavajajočemu Zadravčevemu terminu »anketniška tehnika« v tem primeru ne gre za dokumentalistični postopek, o kakršnih govori Nemeč.

Problem literature in resnice ilustrira tudi Aleksander Skaza s prispevkom *Usoda »romana« v pripovedništvu Alojza Rebule*, v katerem ugotavlja prehod od modernega romana, prek epiziranega romana do moderne epopeje oziroma modernega ekvivalenta epa. Pri tem opazuje omejevanje raznovrstnosti vrednostnih gledišč, ki se izteče v gledišče enovite zavesti in Rebulinem delu *Zeleno izgnanstvo*, v katerem je priznано samo območje visokih vrednot. To stopnjo Rebulovega opusa Skaza povezuje s tistimi sodobnimi literarnimi tokovi, ki so v boju za »resnico« povzdigovali spoznavno, etično in celo samo ideološko funkcijo literature.

Sodobna slovenska dramatika je v Obdobjih 8 obravnavana le v treh razpravah. Dvakrat je njihov predmet drama Dominika Smoleta *Antigona*; Maria Bobrownicka iz Krakova (*Problemi strukture Smoletove Antigone*) ob navedbi vseh bistvenih dosedanjih interpretacij utemeljuje dvojni, filozofski in politični, značaj drame, Branka Brlečić-Vujić iz Osijeka (*Miška slika v Matkovičevem Heraku in Smoletovi Antigoni*) pa predstavlja dva tipa sodobne rabe grškega mita. Zanimivo je, da tudi članek Zdzisława Darasza *Elementi dramskega oblikovanja Primoža Kozaka* posega po dramatikii istega časa, zastavlja pa si tudi podobna vprašanja, in sicer, kaj omogoča politično in kaj filozofsko naravo dela.

Čeprav osnovni namen simpozija o sodobnem slovenskem jeziku, literaturi in kulturi oziroma literarnozgodovinskega dela v zborniku Obdobja 8 ni bil sestaviti čim bolj celovite podobe slovenske povojne literature, že smiselna razporeditev prispevkov po obravnavanih literarnih zvrsteh omogoča bralcu, da sam izpelje povezave med besedili iz zbornika. Pri tem se pokaže, da največ raziskovalnega interesa spodbuja slovenska poezija, raziskave dramatike pa potrjujejo kakovost nekaj del slovenske

dramatike iz 60. let. Zbornik omogoča vpogled v novejšo literarnozgodovinske raziskave, ki upošteva do sedanje poglede na sodobno slovensko literaturo in jim dodajajo nove, zasnovane na že preverjene ali, v nekaj primerih, tudi novejši metodologiji.

Vita Žerjal
Nova Gorica

BAUDOIN DE COURTENAY, NADIŠKO NAREČJE IN NADIŠKA FOLKLORA

Jan Baudouin de Courtenay, *Materiali per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale*, IV. Testi popolari in prosa e in versi raccolti in Val Natisone nel 1873, Editoriale Stampa Triestina e Centro Studi »Nediža«, Trieste 1988/ *Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo*, IV. Ljudska besedila v prozi in verzih, zbrana v Nadiških dolinah leta 1873, Založništvo tržaškega tiska in Študijski center »Nediža«, Trst 1988.

V dialektologiji južnoslovanskih jezikov je zelo veliko območij nezadostno raziskanih, pa tudi doseženi raziskovalni izidi nam niso vedno lahko dostopni, zato je popolnoma jasno, da je nepopolno osvetljen tudi delež posameznih raziskovalcev pri doseganju znanstvenih ugotovitev. Prav zato je dragoce na nova knjiga Jana Baudouina de Courtenaya, pomembna pa je tudi v nekaterih drugih plati, npr. s folkloristične. Posebej je pomembno tudi to, da je z novo, zelo zahtevno in dobro prirejeno izdajo izpopolnjena predstava o znanstveni podobi odličnega slovenističnega, slavističnega in splošnojezikoslovnega velikana, ki v zadnjem času zbujava v slovanski filologiji veliko pozornost.

Delo se začne s predgovorom prirediteljice Liliane Spinuzzi Monai, sestoji pa se iz treh delov, ki vsebujejo prirediteljičin uvod, besedila in folkloristični komentar Milka Matičetova, zasluznega preučevalca slovenske ustne književnosti, ki se je že prej zanimal za de Courtenayjevo folkloristično delo. Najobsežnejši del knjige so besedila; večinoma so šele zdaj prvič postala dostopna javnosti, ker so bila – čeprav zbrana v osmem desetletju prejšnjega stoletja in hranjena v arhivu Akademije SSSR v Leningradu – vse doslej neobjavljena. Posebnost in morebitno pobudnost pri objavljanju besedil vidim v tem, da ta niso natisnjena samo v zgledni de Courtenayjevi različici (tako, da so natisnjeni tudi faksimili izvirmika in prepisi), temveč tudi v knjižni slovenščini in knjižni italijanščini ter v posebno dragoceni sodobni nadiški verziji, ki (na podlagi primerjave) omogoča razne razčlembes in interpretacije, posebno sociolingvistične. Iz povedanega je lahko razbrati, da gre za delo, zanimivo za marsikakega jezikoslovca in literarnozgodovinskega strokovnjaka; dodati pa moramo, da je dostopno (lahko pa celo privlačno) tudi za širši bralski krog. Poudariti kaže, da sta uvod in folkloristični komentar objavljena vzporedno v italijanščini in slovenščini.

Ko Liliana Spinuzzi Monai bralca seznanja z znamenitim Poljakom (1845–1929), spregovori tudi o temeljnih potezah de Courtenayjevega življenja in njegove osebnosti, pri razlagi njegovega še živega in morda še ne dovolj cenjenega nauka pa posebej poudarja vzporednost z de Saussurjem ter presoja veljavnost in zgodovinsko pomembnost de Courtenayjeve fonetično-fonološke teorije, zlasti še v zvezi s Trubeckim in praško šolo. K natančnejši določitvi de Courtenayjevega deleža pri oblikovanju fonologije je – kot je znano – pripomogel predvsem Roman Jakobson, ko je pisal o kazanski šoli poljskega jezikoslovja in o njenem mestu v svetovnem razvoju fonologije.

Strnjena presoja de Courtenayjeve dialektološke dejavnosti kaže, da je ob opazovanju organskih govorov ugotavljal jezikovni ustroj in splošne poglede na jezik, še posebno pozornost pa je namenjal raziskovanju jezikov v stiku. Čeprav je znan predvsem kot preučevalec slovenskih narečij (s to problematiko se je med drugim nedavno ukvarjal tudi Tine Logar) in kot začetnik kazanske šole, se je ukvarjal tudi s poljskimi, hrvaško-srbskimi, slovaškimi in litovskimi govori. V zvezi s sedanjim delom pri Vseslovanskem lingvističnem atlasu v zadnjih dvajsetih letih je zanimivo omeniti tudi njegov načrt za lingvistični atlas slovanskega sveta.

Ob de Courtenayjevih besedilih v nadiškem narečju (govoru Nadiških dolin v Beneški Sloveniji) privediteljica obsežno prikazuje njegovo raziskovanje zahodnoslovenskega jezikovnega območja, iz katerega je nastala tudi zbirka *Materialy dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii*; v njej so objavljena rezijska besedila (1895), terska besedila (1904) in en rezijski jezikovni spomenik (1913), medtem ko nadiška besedila sestavljajo – kot smo videli – četrti zvezek Materialov. Po opisu korpusa so podana merila za priredbo tega zvezka; pri tem je pomembna tako usmerjenost na širši bralski krog kakor tudi upoštevanje strogih znanstvenih meril, bistvenih za nadaljnja znanstvena podjetja. Dela se je bilo mogoče lotiti šele po seznanitvi z de Courtenayjevo dialektološko metodologijo. Zlasti zanimivo je dejstvo, da se skrbno pripravljena sodobna različica de Courtenayjevih besedil ne loči bistveno od izvirne, seveda pa je treba poudariti, da pri ravnanju Liliane Spinozzi Monai ne gre le za delavnost, ampak tudi za izrazito spodbudnost. Na koncu uvoda so dodane opombe k objavljenim besedilom in pojasnjena fonetična znamenja.

Iz prispevka Milka Matičetova jasno izhaja, da je bilo de Courtenayjevo zanimanje za folkloristiko precejšnje (to je bilo sploh lastno tedanji slovanski filologiji), seveda pa ni moglo biti enakovredno njegovi usmerjenosti k jezikoslovnim vprašanjem. Kljub temu Matičetov vabi k poglobljenemu preučevanju folklorističnih tem velikega Poljaka, posebej pa se primerjalno ukvarja z motivi v nadiških besedilih ustne književnosti.

Skratka, dobili smo reprezentativen prispevek k slovenski filologiji in nepogrešljiv prispevek k spoznavanju obsežnega in bogatega dela Jana Baudouina de Coutenayja.

Josip Lisac

Zagreb

Prevedla

Alenka Šivic-Dular

ZBOROVANJE RUSISTOV V BEOGRADU

Mednarodna zveza predavateljev ruskega jezika in literature (MAPRJAL), Zveza slavističnih društev SR Srbije in Mednarodni slavistični center so organizirali v Beogradu III. mednarodni simpozij Funkcionalni pogledi preučevanja ruskega jezika v primerjavi z drugimi jeziki. Simpozij je trajal od 24. do 26. januarja 1989, potekal pa je na Filološki fakulteti. Delovna jezika sta bila ruski in srbohrvatski. Na simpoziju je bila močna domača in tuja udeležba. Prebranih je bilo okrog 40 referatov. Iz Slovenije se je udeležilo simpozija pet rusistov: dva iz Ljubljane in trije iz Maribora.

Dr. *Aleksandra Derganc* z Filozofske fakultete v Ljubljani je imela referat: Nekatero manj opazne razlike v semantični strukturi nekaterih slovenskih in ruskih besed in njihov vpliv na slovnično funkcioniranje teh besed. Slovenski rusisti smo se aktivno vključili v diskusijo. Tematika simpozija je bila zelo različna – naj omenim samo nekatere referate, ki so zbudili precejšnjo pozornost. *P. Adamec* iz Prage je referiral o razlikah med ruskim in češkim jezikom na področju izražanja modalnih pomenov. *R. Pavlova* (Sofija) je analizirala vprašanja primerjalnega preučevanja sorodnih jezikov. *Ju. A. Bel'čikov* (Moskva) je prebral referat Korelacije ruskega jezika z drugimi jeziki; *B. Tošović* (Sarajevo) je poročal o primerjalni funkcionalni stilistiki ruskega in srbohrvatskega jezika (predmet, naloge in perspektive); *dr. Predrag Piper* (Beograd) se je zaustavil v svojem referatu pri vprašanih tipologije referencialne in nerefencialne rabe zaimkov v ruskem in srbohrvatskem jeziku; *E. Kandybina* (Trst) je analizirala vprašanja o pisnem in ustnem referiranju literarnih tekstov kot osnovi za razvoj aktivnega izražanja študentov; *L. Nestorova* (Beograd) se je dotaknila frazeološke teme: Trdne besedne zveze v znanstvenem stilu ruskega jezika in njihovi ekvivalenti v srbohrvaščini.

D. Čampar (Priština) je analizirala vprašanja ruskih frazeologizmov s pomanjševalnimi komponentami in njihove srbohrvaške ustreznosti. Še in še bi lahko naštevali zanimive in znanstveno dobro podkovanе referate. Kot zanimivost naj omenim, da je prišla v Beograd na simpozij urednica časopisa *Rusistika*, ki bo začel izhajati v Zahodnem Berlinu. Omenila je, da študira na univerzi v Zahodnem Berlinu 800 študentov ruski jezik. Časopis *Rusistika* je namenjen v prvi vrsti študentom in učiteljem

ruskega jezika. Na vprašanje, zakaj je bila Rusistika osnovana, je odgovorila, da so nekatere rusistične revije za študente in profesorje prezahtevne. Kot primer je omenila ruski časopis *Voprosy jazykoznanija* (slov. Vprašanja jezikoslovja), ki ga prebira zaradi njegove prezahtevnosti le manjši krog strokovnjakov. Pozvala je jugoslovanske rusiste, naj pri tej reviji sodelujejo.

Neki referent se je lotil teme Poučevanje ruskega jezika v Franciji. Zanimivo je bilo poslušati, kako nenehno raste interes za študij ruščine. Tudi naša sosednja država Avstrija ima ruščino v srednji šoli – o tem je poročala *E. Futivič* (Oberwart).

Delavci knjižnice na Filološki fakulteti so pripravili razstavo Jugoslovanska rusistika v 70.–80. letih. Od slovenskih jezikoslovcev sem opazil le knjigo *dr. Franca Jakopina* Slovnica ruskega knjižnega jezika. Udeleženci simpozija smo bili sprejeti pri tov. dekanu Filološke fakultete. Predzadnji dan smo si ogledali film Vuk S. Karadžić v Rusiji. Ob sklenitvi simpozija pa je bil sprejem v Domu sovjetske kulture v Beogradu.

Kolegi v Beogradu so izrazili prizadetost ob dejstvu, da na mariborski Pedagoški fakulteti ni več študijskih smeri srbohrvaščine in ruščine.

Jurij Rojs
Maribor